

מאמר

תשובה

מהגר"י אבר שליט"א

בענין

אוצר החכמה

מצות התשובה,

עצות לקיומה בדורנו

ודרכים להמלט ממפריעיה

מהדורה שלישית

אוצר החכמה

אלול תש"ע

להארות והערות:

רוזנקרנץ, רשב"י 49 מודיעין עילית. טל: 052-7633698

להשגת החוברת ניתן לפנות:

ירושלים: 050-4191507

בני ברק: 03-5798873

מודיעין עילית: 08-9760854

צפון: 04-9847090

דרום: 054-8460131

הפצה ראשית: 050-4191507

כן ניתן להשיג בטלפונים הנ"ל את החוברת "טעם בלימוד"

דברים אחדים

השיר והשבח לחי העולמים, על אשר זיכנו להוציא לאור עולם מאמר זה, מתורתו של מורינו הרה"ג ר' יונתן אבר שליט"א.

לפני כשנה החילוננו בהדפסת שיחות מורינו שליט"א, וראשונה ראתה אור החוברת "טעם בלימוד". היא התקבלה בעולם הישיבות בשקיקה ובצימאון, והודפסה בכמה מהדורות. מיני אז פנו אלינו רבים בבקשה גדולה להמשיך ולהוציא עוד משיחות מורינו, אשר הן כמים חיים לצמא, וכטל תחיה לנפשות נכאבות. ברוך ה' אשר לא עזב חסדו מאיתנו, ובזה הננו להגיש לפני קהל מבקשי ה' חוברת זו, בענייני עבודת התשובה והמסתעף.

מאמר זה נערך מתוך שיחות וועדים שמסר מורינו שליט"א בהזדמנויות שונות, חלקם בישיבת אור ישראל וחלקם לפני מחנכים ומשגיחים. וזאת למודעי כי הדברים נערכו ונדפסו על ידי תלמידים מקשיבים כפי הבנתם, ואם נפלה טעות או שגיאה יש לתלותה בהם.

אנו תפילה כי יהיו הדברים לזיכוי הרבים, וה' יזכנו לשוב אליו בתשובה שלמה מאהבה.

המוציאים לאור

לזכרון עולם

לע"נ

האשה החשובה והצנועה

אצילת הנפש

אשר יקד ליבה

באהבת התורה ולומדיה

מרת נינה מרטין קוריאל ע"ה

בת ר' יצחק ז"ל

קדשה שם שמים באורחותיה ובאמונתה

היטיבה לרבים במדותיה הנאצלות

עוצר התכונה

נלב"ע ערש"ק כ"ז טבת תשס"ט

ת.נ.צ.ב.ה.

עוצר התכונה

פרק א'

איך עושים תשובה?

שאלה זו מהדהדת בהיכלי הישיבות כל שנה מחדש, עם בואם של זמני התשובה - אלול והימים הנוראים. לכאורה העובדה שרבים מתוכנו מבקשים דרך תשובה היא סיבה להתפאר בה, אך האמת היא כי השאלה מבטאת גם בלבול גדול. בקרב בני התורה כיום יש תחושה של חששות וחוסר אונים מול מצות התשובה. מפי בחורי ישיבות רבים ניתן לשמוע כי הם אינם משוכנעים כלל ביכלתם לחזור בתשובה. די אם נזכיר כאן משפט שאמר צעיר אחד, כמסיח לפי תומו: "אם היה אפשר לדלג על כל הימים הנוראים ישר לשמחת תורה - היה טוב". כל אחד מבין כי משפט כזה הוא עצוב, אך למרבה הצער ברור שאותו בחור רק נתן ביטוי לתחושותיהם של רבים.

כל זה לא היה כה מטריד, אם התשובה כצורתה היתה מצוה קשה לקיום. לא כל המצוות הן תמיד קלות ונעימות, והן בדיוק לשם כך נבראנו. הבעיה היא שהתורה עצמה מגדירה במפורש את התשובה כדבר קל מאוד: לא נפלאות, לא רחוקה, לא בשמים ולא מעבר לים. "כי קרוב אליך הדבר - מאוד!"¹ ומכיון שאנו יודעים כי כל הכתוב בתורה הקדושה

¹ דברים י"ד ל'. וברמב"ן שם פירש דקאי על מצות התשובה.

מדוייק לחלוטין, עלינו להסיק כי יש לנו טעות גדולה בכל הגישה למצות התשובה.

לפני שננסה ללמוד מהי אותה טעות וכיצד ניתן לתקנה, תחילה כדאי לשים לב לנקודה חשובה, אשר יש לה חלק גדול בריחוק שלנו מעבודת התשובה: **מעולם לא חונכנו לתשובה.** הן רוב מוחלט של מושגינו הבסיסיים בכל נושא מושרש בנו משנות הילדות המוקדמות. והנה, מהרגע שילד מתחיל להבין את משמעות מעשיו הוא מתחנך שיש מעשים שאסור לעשות. הוא רוצה לקחת לידי חפץ מוקצה בשבת, אומרים לו 'אסור, שבת היום'. ומה קורה אם כדרכם של ילדים הוא מנסה לשחק בו בכל זאת? אומרים לו: 'מה עשית, זו עבירה'. כך הילד לומד שיש בעולם אפשרות מעשית לעבור עבירה. כלומר: עבירה היא דבר אסור, אך אפשרי מבחינה טכנית; זהו היסוד של הבחירה החופשית.

אך מה לגבי תשובה? כמעט ואין במחזותינו חינוך מקטנות לתשובה. הבה ניטול את אותו ילד שובב ששיחק במוקצה על אף האיסור, ושמע מהוריו שיש לו עבירה: מה קורה לאחר מכן? מסתבר שהוא ננזף, ולעיתים גם מקבל עונש - תלוי בנסיבות. אבל הוא לא שומע על העובדה המתבקשת ביותר: אפשר וצריך למחוק את העבירה! עליך רק לבקש סליחה מה', ועכשיו אתה צדיק בדיוק כמו שהיית, כאילו לא שיחקת במוקצה אף פעם. זו האמת הפשוטה שלכאורה כל ילד היה אמור לשמוע עליה פעמים רבות, כל אחד ברמה שלו. אבל חוץ מילד המכה חבר בגן, שאומרים לו לבקש ממנו סליחה - דומה שהמושג תשובה הוא מחוץ ללקסיקון היומיומי שלנו! לאחר מכן, כשהילד גדל ומתחיל לשמוע על מצות התשובה, לא פלא שקשה לו להתייחס אליה בטבעיות.

עובדה מצערת זו משפיעה על האדם בענין התשובה יותר מאשר בנושאים אחרים, כי רעיון התשובה הוא מופשט לחלוטין, וקשה לאדם לקבלו אם הוא לא הורגל בו מגיל צעיר. אם למשל ילד לא קולט בבית הוריו שיש אפשרות בעולם לעבור עבירה, אין לזה שום משמעות כי

מספיקה פעם אחת שהוא יראה יהודי נוסע בשבת: הנה לפניו עבירה. אך התשובה הרי לא פועלת שום פעולה פיזית בעולם המעשה. אי אפשר להרגיש אותה. תוצאותיה אינן נראות לעין. צריך רק להתרגל באמונה שיש בכוחן של מילים ומחשבות למחוק מעשים, ואמונה כזו מוטב לה שתושרש באדם מינקותו, אחרת יהיה הדבר קשה שבעתיים כשהוא יגדל.²

אכן, הבעיה שהוצגה עד כאן בחוסר החינוך לתשובה, תרופתה קלה למדי על ידי התחזקות באמונה שלמה באמת המוצקה: הקב"ה הוא מלך מוחל וסולח, ויש דרך לתקן את העבירות שעשינו ולמחקן כליל. מי שאמר שלראות מראה אסור זו עבירה הפוגמת בנפש ובעולמות ומייצרת מלאכי חבלה, אמר גם שעל ידי מחשבה ודיבור מסויימים ניתן לחזור אחורה ולשנות את המציאות הפגומה שנוצרה. זוהי האמת ואין בלתי, ושינון חוזר שלה יקרב לבסוף את הדבר אל השכל ויישבו על הלב.

אך לא בדברים אלו בלבד באנו לעסוק במאמר זה. הקושי לשוב בתשובה הניצב כיום בפני רבים, נובע משורשים נוספים אשר יש ללמוד עליהם כדי לעקורם לחלוטין. בפרקים שלפנינו נראה בעזרת ה' מהן הסיבות המרכזיות המרחיקות מאיתנו את התשובה, ואלו טעויות גורמות להרגשתנו שהתשובה היא דבר קשה ומסובך. ומתוך הדברים גם תתברר לנו דרך התשובה בצורתה האמיתית והפשוטה, זו שעליה אמרה התורה: "כי קרוב אליך הדבר מאוד - בפיך ובלבבך לעשותו".

² בעיה זו גדלה עוד יותר, כשמביאים בחשבון כי בעצם קשה להבין את התשובה בשכל אנוש: "כי הנה באמת, איך יתקן האדם את אשר עיוות והחטא כבר נעשה? הרי שרצח האדם את חברו, הרי שנאף, איך יוכל לתקן הדבר הזה? היוכל להסיר המעשה העשוי מן המציאות?" (מסילת ישרים פ"ד). החכמה עצמה איננה מכירה באפשרות לתשובה: "שאלו לחכמה חוטא מהו עונשו, אמרו להם חטאים תרדוף רעה" (ירושלמי מכות ז.). מכיון שכך, מי שלא שיננו לו השכם והערב על היכולת שניתנה לאדם לעשות תשובה, רבים הסיכויים שיהיה קשה לו יותר לקבלה כצורתה, והוא ירגיש כלפיה מעין זרות ואי

באופן כללי ניתן לחלק את המפריעים לתשובה לשלושה חלקים. בהמשך המאמר נאריך לבארם אחד לאחד, אך תחילה נמנה אותם בקצרה:

- א. חוסר ידע הלכתי בנוגע לביצוע המעשי של התשובה. למשל: כמה מעיקרי התשובה הידועים אכן נדרשים מעיקר הדין?
- ב. מחשבה מוטעית שמצות התשובה מצריכה את האדם בהכרח לעשות שינויים גדולים באורח חייו.
- ג. יאוש התוקף את האדם בראותו כי הוא שב וחוטא לאחר יום כיפור, ושיתוק רגשי הנגרם עקב שימוש לא נכון במושג "פחד הדין".

שלושת נושאים אלו הם יסודיים, וכוללים בתוכם את רוב השגיאות הנפוצות בקרב המנסים לעשות תשובה. ברגע שהאדם יצליח לשנות בליבו את התפיסות המוטעות הללו, הוא ירגיש כיצד נפתחת בפניו דרך חדשה, ברורה ומוארת, אשר ניתן להלך בה בביטחה עד לסוף המיוחל - מחילת העוונות ביום הכיפורים.

*

לסיום הקדמה זו, עלינו להוסיף שתי הערות חשובות.

היצר הרע תפקידו להחטיא אותנו, וחז"ל גילו לנו כי הוא מלאך בעל יכולת חשיבה ותכנון, וכי מטרתו הסופית היא לאבדנו מן העולם: "יורד ומתעה, עולה ומרגיז, נוטל רשות ונוטל נשמה" (ב"ב טז.). "כך אומנתו של יצר הרע, היום אומר לו עשה כך ולמחר אומר לו עשה כך, עד שאומר לו עבוד עבודה זרה" (שבת קה:).³ נקל לשער אם כן, כי הדבר שמפריע ליצר יותר מכל הוא האפשרות שניתנה לאדם למחוק את העבר על ידי תשובה. הוא יכול לעשות מאמצים כבירים ולהתאזר בסבלנות

³ ובחובת הלבבות בדבריו על היצר, שער יחוד המעשה פ"ה: "לא ירף ממך עד שיאבדך בשני העולמים, וישרשך משני המעונים".

אין קץ כדי להוביל את האדם אל האבדון המתוכנן, ובכל פעם התעוררות קטנה של תשובה מאבדת לריק את כל עמלו ומחזירה אותו לנקודת המוצא.

נקודה זו באה לידי ביטוי בפרט בימים הנוראים. שנה שלמה היצר מחטיא את האדם שוב ושוב, בשקדנות ובקפידה, ואט אט הוא בונה סביבו ים של חטא ועונשים. אך אחר שנה מגיע יום כיפור, וכל העבירות נמחקות. ושוב הוא מתחיל מתחילה, ושוב הוא מצליח והאדם משתקע בעבירות, עד ששוב מגיע יום כיפור - ושוב הכל נמחק. עובדה זו שמה ללעג את כל מאמציו. הוא משול לאדם הממלא מים בשק מלא חורים אשר לא יתמלא לעולם. ניתן לדמות את מלאכתו לעבודה שהוטלה על בני ישראל במצרים, כאשר נצטוו לבנות את פיתום ורעמסס, ערים שהיו שוקעות באדמה מיד עם סיום בנייתן.

מכיון שכך, דבר ברור הוא שחלק ניכר מעבודת היצר מוקדש כדי למנוע מהאדם את כפרת יום הכיפורים, כי ראשית חכמה מבחינתו היא להציל את הקיים כבר. היות ולהלכה נפסק שבלא תשובה אין יום הכיפורים מכפר, שיטתו העיקרית היא להרחיק את האדם מהתשובה, ועל כן הוא עושה כל שלא ידו על מנת לצייר את התשובה בעיני האדם כדבר קשה ורחוק. לאור הדברים הללו מובן כי יש לצפות שבנושא זה המכשולים ושיבושי הדעות יהיו רבים.

הנקודה השניה היא בעצם הצד השני של אותה מטבע. כל יהודי מאמין יודע כי התורה והמצוות כולן ניתנו לנו לטובתינו. "רצה הקדוש ברוך הוא לזכות את ישראל, לפיכך הרבה להם תורה ומצוות" (מכות כג:). "התכלית בבריאה היה להטיב מטובו יתברך לזולתו" (דרך ה' פ"ב). עיקר בריאת האדם היא כדי שיוכל לקיים את המצוות ולזכות לחיים בעולם הבא, והעובדה שישנה אפשרות להכשל בחטא היא חלק בלתי נפרד מהתכנית, כי בלעדיה יצא שהאדם מוכרח לבחור רק בטוב ולא

יגיע לו בעבור זה מאומה.⁴

אך מה באמת יקרה למי שבניגוד למתוכנן בחר באפשרות הלא נכונה ונכשל בחטא? שאלה זו היא חשובה, כי עינינו הרואות שלמעשה רוב בני האדם אכן נכשלים בעבירות מפעם לפעם, מי יותר ומי פחות. הפסוק עצמו מעיד: "אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא" (קהלת ז' כ'). אם כך, האם אפשרות זו שניתנה לבחור ברע משבשת חלילה את התכנון המקורי להיטיב?

כאן אנו מוצאים את חסדו הגדול של הבורא, אשר בנוסף לדרך הסלולה אל הטוב, יצר גם דרך מילוט למי שהסתבך והלך לכיוונים לא נכונים. דרך זו היא התשובה: "מן הטובות אשר היטיב השם יתברך עם ברואיו, כי הכין להם הדרך לעלות מתוך פחת מעשיהם ולנוס מפח פשעיהם" (שערי תשובה פ"א). התשובה היא תכנית מגירה המאפשרת לחזור אל המסלול הנכון, ויותר מכך: למחוק ולהעלים את התוצאות השליליות שיצרו החטאים.

מי שמבין היטב ענין זה, לא ינוח ולא ישקוט עד שיברר לעצמו בדיוק מהי דרך התשובה. גם לפי השיטות באחרונים שמצות התשובה אינה חיוב אלא רק מתן אפשרות לתשובה למעוניין בכך,⁵ מי שוטה ולא ישתמש באפשרות יקרה מפז זו, אשר היא פתח מילוט מכל הרעות שהוא הביא על עצמו בכשלונותיו?⁶ אין ספק שכל בר דעת יקדיש לברור עבודת התשובה זמן רב ומאמצים, כדי שאכן יוכל לנצלה כראוי. מאותה סיבה שהיצר משקיע כה הרבה על מנת להרחיקנו מהתשובה,

⁴ ענין זה הרחיב לבארו הרמח"ל בדרך ה', עיין שם.

⁵ עי' מנחת חינוך מצוה שס"ד אות ב' שכתב כן בדעת הרמב"ם.

⁶ חז"ל המשילו את זה שאינו מנצל את דרך התשובה לאדם היושב בכלא ויכול להמלט ממנו בקלות דרך מנהרה, אך משום מה נותר בפנים: "בא שר בית הסוהר וראה מחתרת חתורה והאיש הוא עודנו עצור, ויך אותו במטהו, אמר לו: קשה יום! הלא המחתרת חתורה לפניך, ואיך לא מהרת המלט על נפשך?" (קהלת רבה ז' ל"ב, הובא בשערי תשובה שער א' אות ב').

עלינו לעשות הכל כדי לממש את אותה מתנה גדולה שניתנה לנו -
היכולת לתקן את נזקי העבר.

* * *

פרק ב'

בפרק הקודם מנינו שלשה מפריעים לתשובה, והראשון שבהם היה חוסר ידע בנוגע למצות התשובה. חוסר הידע הזה נוגע בכמה תחומים, וכמו שנפרט בהמשך המאמר. אולם דומה כי טשטוש המושגים הגדול ביותר בנוגע לתשובה נמצא ברובד הפשוט ביותר שלה: מהי בכלל תשובה?

מקובל לחשוב, וכך גם מתעורר הרושם מכל האמור בקונטרס זה עד שורות אלו, כי התשובה היא בעצם כלי טכני המאפשר את תיקון חטאי העבר. הגדרה זו אמנם נכונה במקצת, אולם לוקה בחסר גדול. המעיין בפסוקים ובדברי חז"ל ימצא כי מהות התשובה ותחילתה כלל אינן כוללות עיסוק בתיקון החטאים. יותר מכך: תשובה, ואפילו תשובה שלמה, לא בהכרח מביאה למחילת העוונות! מן המפורסמות כי יש עבירות שתשובה אינה מכפרת עליהן וכמפורט בסוף מסכת יומא, אך יחד עם זאת אנו מוצאים שניתן לשוב מהן בתשובה שלמה, ולהחשב בשמים לצדיק. הכיצד? זה לשון המנחת חינוך במצוה שס"ד: "דבאמת צדיק ורשע אינו תלוי בכפרה כלל, דהא יש עבירות חמורות דאין מתכפר בתשובה, ומ"מ כיון שמתחרט ושב הוי צדיק וכו' ואינו תלוי בכפרה כלל, כן נראה פשוט".⁷

⁷ בדברי המנחת חינוך שם מבואר שהוא הדין בעבירות שיש בכח התשובה לכפר עליהם, יתכן שהאדם יעשה תשובה אשר תהפוך אותו לצדיק אך לא תכפר לו, וכגון השב בליבו בלא וידוי.

דבריו אלו של המנחת חינוך מביאים אותנו להבין כי יש בתשובה שלב יסודי וראשוני המוקדם יותר מתיקון העבר, ומשמעותו היחידה היא שהאדם - כשהוא עדיין נושא איתו את כל עוונותיו - כבר לא קרוי רשע בגין אותם עוונות, אלא נחשב לבעל תשובה וצדיק. למעשה, הגדרה כזו של התשובה כבר מופיעה בגמרא, במסכת קידושין דף מ"ט ע"ב: "הרי את מקודשת לי על מנת שאני צדיק, אפילו רשע גמור - מקודשת, שמא הרהר תשובה בדעתו". הן בלתי אפשרי לומר שאותו רשע הספיק בשניה שעמדה לרשותו לעסוק בכל חלקי התשובה עד שיתכפרו עוונותיו.⁸ נמצא כי בדברי חז"ל אלו מבואר בפירוש היסוד הנזכר, שתתכן תשובה אשר עניינה איננו כפרת העוונות, אלא רק חזרת האדם להיות צדיק.⁹

אם כן, עלינו לשוב ולשאול: מהי באמת התשובה? מה כולל אותו שלב ראשון של התשובה אותו הזכרנו, אם אין הוא מביא למחילת העוון? וביתר פירוט נשאל על דברי הגמ' בקידושין: מה טיבו של הרהור התשובה שמזכירה הגמרא? איזו מחשבה בדיוק יכלה לחלוף במוחו של אותו רשע גמור ברגע שקדש אשה, שמפניה עלינו להסתפק שמא הוא "צדיק גמור"?! על מנת לענות על שאלות אלו, נקדים לבאר ענין יסודי אחד.

בכל פעם שאדם עובר על דבר ה', מלבד המשמעות המיוחדת שיש לכל חטא וחטא בפני עצמו, ראשית הוא מורד בה'. הוא מתרחק ממנו,

⁸ אין חילוק בגמרא ובפוסקים באיזה רשע מדובר ומתי ראינו את מעשה הרשע האחרון שלו, ואם כך דין זה נאמר גם אם רגע כמימרא קודם הקידושין הוא עבר על גילוי עריות ושפיכות דמים, וכן אם יש בידו עון גזל אשר אינו מתכפר אלא בקיום העשה של "והשיב את הגזילה". ופשוט.

⁹ וכן כתב האור זרוע בח"א סי' קי"ב: "מקודשת שמא הרהר תשובה - ואף על פי שידעינן ביה דרשע גמור הוא, אפילו הכי אי הרהר תשובה מקודשת והוי צדיק אע"פ שעדיין לא עשה שום דין", דהיינו שעדיין לא עסק בתיקוני התשובה כמלקות וכדו', אותם הוא מצריך שם כדי שימחלו חטאיו. והוציא מזה ש"אחד חייבי כריתות ומיתות ב"ד, בין שהזיד בין ששגג, מיד כשהרהר תשובה הרי הוא כצדיק גמור לכל התורה כולה", ואף שעדיין לא נתכפר לו.

וכביכול אומר לו: איני שומע בקולך. איני שייך לך. הפגמים והחורבנות שבאים בעקבות פעולתו האסורה של החוטא הם כבר תוצאה, אבל הדבר הראשון שקורה הוא ריחוקו של בעל העבירה מה'. התשובה - היא הדרך חזור משם. יסודו של הרהור התשובה הראשוני הוא הרצון הפשוט לחזור ולהתקרב אל ה', לפני תיקון העבר וללא כל קשר לכפרה.¹⁰ זוהי החזרה עליה אנו מבקשים בתפילת שמונה עשרה: "והחזירנו בתשובה", להבדיל מהבקשה למחילת העוונות שבברכה הבאה - "סלח לנו". זהו גם פירושה היחידי של המילה "תשובה", אשר משמעותה היא שיבת האדם למקום שממנו יצא. הקב"ה אומר "שובו אלי ואשובה אליכם" (מלאכי ג'). אם תשובה היא רק תיקון חטאים, איך יתכן לומר שהקב"ה ישוב? ברור שכוונת הפסוק היא לפירוש הבסיסי של המילה תשובה - התקרבות האדם אל ה'.¹¹

כדי לעמוד על דיוקם של דברים יש להוסיף: חלק זה של התשובה איננו שלב ראשוני בלבד. זהו עיקר התשובה. החלק של כפרת העוונות הוא דבר נוסף, מתנה שהקב"ה ברחמיו נתן לאלו השבים אליו, כאשר הבטיח להם שבעקבות התשובה הוא גם ימחק את עברם. בכל מקרה, פשוט שלא יתכן לתקן את העבירות בלי שהאדם חוזר אל ה'. פעולות התשובה שהן החרטה והידידות וכו', מוכרחות להעשות מתוך קרבה

¹⁰ למותר לציין כי אין מדובר כאן על הרהור ערטילאי של שאיפה כללית לזכות לקרבת ה'. הכוונה היא למצב בו אדם מבין שחטאיו הרחיקו אותו מהקב"ה, והוא מיצר על כך ומחליט בליבו לחזור אל ה'. הרהור כזה קרוי תשובה, כי משמעותו היא בעצם שהוא מתחרט על הדרך בה הלך, ורוצה להפסיק ללכת בה. וראה להלן בפרק ג' עצות והדרכה לעזיבת החטא באופן מעשי.

אמנם, במכתב מאליהו (ח"ב עמ' 81) כתב יותר מכך, ולמד מהגמרא בקידושין שאף אם אדם אינו מתחרט כראוי על עוונותיו ואינו מתקנם, מכיון שהוא מחליט להתקרב אל ה' מכאן ולהבא הרי הוא נקרא צדיק.

¹¹ וזה לשון המב"ט בתחילת שער התשובה: "חקרנו על גדר התשובה... והוא קריבה לה' מריחוק החטא". וראה ברש"י סנהדרין צ"ט ע"א: "ברישא לרחוק - שנתרחק מן הקדוש ברוך הוא, ואחר כך שב אליו בתשובה".

בענין זה הובאה בקובץ מבקשי תורה שיחה מהגרש"ז אוירבעך זצ"ל, ואלו דבריו שם: "אם כי עיקרי התשובה הם עזיבת החטא בחרטה גמורה על העבר וקבלה על העתיד, בכל זאת אלה הם רק תנאי התשובה, אבל התשובה עצמה היא הצמאון לשוב אל ה'".

לבורא, אחרת אין להן כל משמעות. כל התוכן הפנימי של החרטה הוא הסתכלות על מעשי העבר מנקודת המבט של אדם הקרוב לה'.

נמצאנו למדים, כי מצות התשובה במהותה מתחילה בהכרח בשינוי המצב הנפשי של החוטא. האדם צריך פשוט להחליט להתקרב אל ה'. הצורה האמיתית של התשובה היא עשיית הצעד הראשון שלה עוד לפני שפותחים בכלל שערי תשובה: קבלת החלטה להתקרב. מי שמעוניין לנצל את ימי התשובה ככלי שיציל אותו מעונשי העבירות, אך אין לו שום כונה ורצון להיות קרוב יותר אל הקב"ה - חבל על מאמציו. זהו ניסיון שנידון לכשלון מראש, משום שהוא מרוקן את התשובה מכל מהותה היסודית.

בשלב זה עלינו לתת את הדעת על החידוש הראשון שהתברר לנו בהלכות תשובה: שיבת האדם אל ה' - שהיא עיקר התשובה כפי שלמדנו,¹⁰ אינה כרוכה בשום צעד טכני בעולם המעשה. כל מה שנדרש הוא החלטה להתקרב, וברגע שאדם רק מתכוון לשוב הוא כבר נחשב כקרוב. זהו תהליך שלא חייב לקחת זמן - הוא יכול להתרחש ברגע אחד!¹² הן זהו גוף הדין המפורש בגמרא בקידושין הנ"ל: הרי את מקודשת לי על מנת שאני צדיק, אפילו רשע גמור מקודשת שמא הרהר תשובה. רשע זה עדיין לא נקף אצבע כדי לממש את החלטתו, ועוד לא הספיק לזוז מילימטר מבחינה מעשית. אך הרצון לשוב לבדו, אם הוא אמיתי, די בו כדי שנגדיר את מהותו מחדש, נתייחס אליו כבעל תשובה ונכנה אותו "צדיק גמור".¹³

¹² יש בנותן טעם לציין כאן עובדה ממרן הגראי"ל שטיינמן שליט"א, אשר הגיע אליו אדם ששימש כבעל תפילה בימים נוראים, והביע בפניו את חששו לגשת לפני התיבה לאור דברי הא"ר ד"שליח ציבור שאינו ראוי והגון ובקי, אין ממתינין לו כשאר עונשים אלא גובין לאלתר" (הובא במשנ"ב סי' תקפ"א סק"י). אך מרן הגראי"ל כלל לא הבין את השאלה: מה הבעיה, אמר. כשאתה ניגש לפני התיבה, בדרך ממקומך עד העמוד של החזן, תהרהר בתשובה!

¹³ כדי לסבר את האוזן בטעם הדבר, נתאר לעצמנו שני אנשים שהחליטו לצאת מירושלים ולהתרחק ממנה. הם עשו זאת בהפרש של זמן זה מזה - האחד יצא שעה

מעבר לידיעה היסודית שניתן להפוך מרשע לצדיק על ידי הצעד הראשון של התשובה בלבד, יש כאן בשורה גדולה הנוגעת ליום הדין שבראש השנה. כולם יודעים כי הקב"ה שופט את האדם ביום זה, וכותב את הצדיקים בספר החיים ואת הרשעים בספר המתים. אך מיהו צדיק? כאן משום מה יש מעט בלבול, כשישנם הסוברים בטעות שהם אינם יכולים להחשב צדיקים בגלל העבירות הרבות שעשו בשנה החולפת. אולם אין זה נכון. אם הזכיה בדין היתה תלויה רק בכפרת העוונות, הקב"ה שהוא טוב ומטיב היה קובע את יום הכיפורים לפני ראש השנה ולא לאחריו, כדי שנבוא נקיים ליום הדין. האמת היא שעיקר הבחינה במשפט היא על מהותו של האדם עכשיו, האם כעת הוא צדיק או רשע, וכפי שלימדונו חז"ל: "אם זך וישר היית לא נאמר, אלא אם זך וישר אתה" (ירושלמי ר"ה ז:). מכיון שכך מובן שכבר בתשובה עליה למדנו עד כאן - זו הכוללת רק את ההחלטה להתקרב - אפשר לזכות בדין בראש השנה, כי מיד בעקבותיה מוגדר האדם כצדיק וכמו שנתבאר.

*

קודם שנעסוק בפרקים הבאים בדרכי התשובה הלכה למעשה, ישנה ידיעה אחת אשר כדאי לכל מי שניגש לעבודת התשובה להשיבה אל לבו.

לפני חברו, ובהתאם לכך גם הגיע רחוק יותר ממנו. לאחר זמן נמלך הראשון בדעתו. הוא עוצר את פסיעותיו ומסתובב על המקום כדי לחזור. כעת נשאל: ברגע נתון זה, כשהוא עוד לא התחיל ללכת חזרה, מי מהם קרוב יותר או קשור יותר לירושלים? מבחינת המרחק בקילומטרים בודאי התשובה היא שהראשון רחוק והשני קרוב יותר. אבל ברור לכל בר דעת כי לא כך הדברים נמדדים. האמת היא שמאותה שניה בה הראשון הסתובב, הוא כבר מוגדר כחוזר, בעוד שהשני רק הולך ומתרחק. לסיבוב הזה ישנה גם משמעות מעשית, כיון שבו הוא חדל מלעשות צעדים שירחיקו אותו עוד יותר.

בדיוק כך הוא המבט על תשובה. אם אדם ירד למקומות הרחוקים ביותר, וקבל החלטה שהוא מנסה למצוא את הדרך חזרה - מאותו רגע הוא נדון כבעל תשובה, כי הוא נכנס למצב של הליכה חזרה. ההגדרה שלו היא "חוזר", על אף שהוא בעצם נמצא בדיוק באותו מקום בו היה לפני שהחליט לחזור.

מצוי מאוד מצב שבו אדם מבין בשכלו שהוא מוכרח לחזור אל ה', והוא גם רוצה לחזור אליו - אך לבו בל עמו. לעיתים מפני שהוא כל כך דבוק בהרגליו וכה נמשך אחריהם, עד שאיננו יודע איך יוכל בלעדיהם. לעיתים אין הוא חש כל משיכה לחיי עבודת ה', והם דומים בעיניו למשא כבד שאין בו שום טעם, הנאה או סיפוק. בנוסף לזה, בדרך כלל קשה לאדם בתחילת חזרתו לחוש ממש צער וחרטה על עוונותיו, ועובדה זו גורמת לו להרגיש שאין הוא שייך לתשובה.

אך יש לדעת שכל הרגשות אלו אינן אמיתיות, אלא נובעות מבעיה אחת - הניתנת לפתרון: **טמטום הלב**. מהו טמטום הלב? "תנא דבי רבי ישמעאל, עבירה מטמטמת לבו של אדם" (יומא לט.), ופירש רש"י שם: "אוטמת וחוסמת". טמטום הלב הוא כיסוי אטום בלב האדם, הנוצר בעת שהוא עובר עבירה. כל עבירה יוצרת אצל החוטא מחיצה בינו לבין עולמו הרוחני,¹⁴ והיא מעמעמת ומדחיקה את האמת הפנימית שלו. "העבירה מטמטמת לבו של אדם, כי מסלקת ממנו הדיעה האמיתית ורוח השכל, והנה הוא נשאר בהמי וחומרי, משוקע בגסות העולם הזה" (מסילת ישרים פי"א). "האדם בחטאו ממשיך עליו רוח טומאה המעכר רוחו ומבלבל שכלו" (אור ישראל מכתב י"ד). מובן כי ככל שאדם מרבה לחטוא, הופך הטמטום הזה לעבה יותר ויותר, והשפעתו ממשית יותר.

לא נמנה כאן את כל הנזקים שגורם טמטום הלב, אך יש כמה מהם השייכים בפרט לענין התשובה, ואותם הזכרנו לעיל. ראשית - המשיכה הגדולה לחטאים: "אמר רבי אסי, יצר הרע בתחילה דומה לחוט של בוכיא, ולבסוף דומה כעבותות העגלה" (סוכה נב.), וכתב רש"י שם: "ולבסוף - משאדם נמשך אחריו מעט, מתגבר והולך בו". ככל שאדם חוטא יותר, היצר מושך אותו למטה בחבלים יותר עבים, אשר נכרכו

¹⁴ ראה בשמונה פרקים להרמב"ם (פרק ז'): "ואלו הפחיתויות בכללן, הן המחיצות המבדילות בין האדם ובין ה' יתעלה. אמר הנביא, מבאר זה: 'כי אם עוונותיכם היו מבדילים ביניכם לבין אלהיכם', יאמר כי חטאינו והן אלו הרעות כמו שזכרנו, הן המחיצות המבדילות בינינו ובינו יתעלה".

סביבו בעצם העבירות שעבר.¹⁵ יש בזה נחמה גדולה למי שחושש שמא לא יוכל לעמוד מול יצרו, ולהתגבר על משיכתו הגדולה אל העבירה. האמת היא שלתאווה בלבד אין כח משיכה כה נורא - זהו רק השילוב שלה עם הטמטום שבלב החוטא. ברגע שאדם ימצא את הדרך להסיר את אותו טמטום, מובטח לו שעבודתו תהיה קלה יותר.

באותה המידה בדיוק, טמטום הלב גם פוגע ביכולת להנות מרוחניות. הקב"ה בורא כל יהודי עם נשמה טהורה שניחנה ביכולת לחוש ולטעום רוחניות. באופן טבעי אדם היה צריך להנות מקשר עם הקב"ה, ולהיות מאושר ומלא סיפוק בלימוד התורה ובעשיית המצוות. אך הטבע הרוחני הוא שעבירות גורמות לחוש זה להיסתם. אם הנשמה היא מעין אנטנה רגישה הקולטת רוחניות, העבירות הן כמו שכבת בוץ על גביה. הירידה ברגש הנעימות הרוחני היא חלק גדול מהנזק והחורבן שמביאה העבירה על האדם.

נקודה נוספת היא העדר החרטה. אנו רואים בעינינו כי אדם ברמה רוחנית גבוהה מצטער כשהוא נכשל בעבירה, והיא באמת כואבת לו ומייסרת אותו. "אין לי צער יותר גמור מכשלון בעון" (חזו"א בקוב"א). לעומת זאת, מי שדרגתו הרוחנית נמוכה גם הרגשות הרוחניים שלו חלשים יותר, וקולם כמעט לא נשמע. אדם כזה מסוגל להפליט 'אוי' מתוך הרגל אם הוא מכבה את החשמל בשבת בשוגג, אך מתקשה למצוא בתוך לבו צער ויגון על כך שעבר על רצון ה'. אם מדובר באדם חושב הוא גם שם לב שלא אכפת לו מהעבירה, אבל המקסימום שהוא יכול לעשות זה להצטער על מצבו הרוחני הירוד. אין שום דרך בה אדם יוכל לכפות על עצמו תחושת כאב לב אמיתית, אם הוא לא בדרגה שלבו כואב מעצמו על החטא שנעשה.

השורש לחוסר האיכפתיות הזה אף הוא בטמטום הלב. "עבירה מטמטמת לבו של אדם, ולכן גם עונותינו נסתרים מלפנינו ולא נרגיש

¹⁵ וזהו "עבירה גוררת עבירה" (אבות פ"ד מ"ב).

בהם במהרה" (אגרת המוסר להגרי"ס). שכבת האטימות המכסה את הלב בעקבות העבירות כה מטשטשת את ההכרה, עד שאדם מסוגל לחשוב על כך שהוא הורס לעצמו את החיים - ולחטוא שוב תוך כדי דיבור. ככל שאדם חוטא יותר קהות החושים שלו מעמיקה עד שכבר לא אכפת לו מכלום, ואפילו מול פני גיהנם כבר אין בו חרטה. "יודעים הרשעים שדרכם למיתה, אלא שחלב להם על כסלם" (שבת לא:).

אחר שראינו מה גדול כוחו של טמטום הלב, נשאלת השאלה: מה עושים?! איך באמת ניתן להסיר את אותם כיסויים העוטפים את הלב, ומונעים ממנו כל מחשבת טהרה? לשאלה זו יש מספר תשובות. ראשית חכמה צריך לזכור את מה שאמרו חז"ל: "הבא ליטהר - מסייעין אותו" (שבת קד.). הקב"ה מבטיח שהוא עצמו ירחץ ויטהר את האדם, אם רק יסכים לבוא: "מקוה ישראל ה' - מה מקוה מטהר את הטמאים אף הקב"ה מטהר את ישראל" (יומא פה:). כל מה שמוטל על האדם הוא להתחיל, ולנסות להתקרב אל ה' כמה שהוא יכול: "אמר הקב"ה לישראל: בני, פתחו לי פתח אחד של תשובה כחודה של מחט, ואני פותח לכם פתחים שיהיו עגלות וקרוניות נכנסים בהם" (מד"ר שיה"ש ה' ג'). אם אדם באמת בא ליטהר,¹⁶ אז על אף הטינופת וטמטום הלב הנורא שעליו, מתקיים בו הפסוק: "ונתתי לכם לב חדש, ורוח חדשה אתן בקרבכם, והסרתי את לב האבן מבשרכם ונתתי לכם לב בשר" (יחזקאל ל"ו כ"ו).¹⁷

אולם צעד אחד צריך לעשות, וכדי להתחיל ולנקוב כחודו של מחט ב"כותל הברזל" של טמטום הלב (כלשון הגרי"ס באור ישראל י"ד), יש

¹⁶ ראה מהרש"א (ברכות י.) שכתב: "המבקש רחמים על עצמו להחזירו בתשובה, הרי זה בכלל הרוצה ליטהר, ומסייעין לו".

¹⁷ ובתחילת שערי תשובה לרבינו יונה: "והתבאר בתורה, כי יעזור ה' לשבים כאשר אין יד טבעם משגת, ויחדש בקרבם רוח טהורה להשיג מעלת אהבתו, שנאמר (דברים ל, ב): "ושבת עד ה' אלהיך ושמעת בקולו ככל אשר אנכי מצוך היום אתה ובניך בכל לבבך ובכל נפשך", ואומר בגוף הענין (דברים ל, ו): "ומל ה' את לבבך ואת לבב זרעך" - להשיג אהבתו".

לדעת שגם כאן חל הכלל של "מדה טובה מרובה ממדת פורענות". אם גדול כוחה של עבירה לכסות ולהסתיר, כוחה של מצוה גדול עוד יותר, וכל מצוה שאדם עושה מטהרת את לבו ומקרבת אותו לעולם הרוחני.¹⁸ בפרט הדברים אמורים במצות לימוד התורה, אשר היא "כמעין המתגבר והולך, ואף אם נתלכלך תחילה בעונות וחטאים עצומים ונטבע מאוד ברפש וטיט, בהכרח יתגבר הטוב ויתפשט בכולו לגמרי, והוא מתקדש מטומאתו" (נפש החיים שער ד' ל"א). אשר על כן, הצעד הראשון בעבודה צריך להיות התחזקות בלימוד התורה ובעשיית מצות, ואלו יתחילו לחולל את החורים הראשונים בטמטום הלב, עד שהוא יתמוסס כולו.¹⁹

ומן הראוי לציין כאן את דברי המדרש (אליהו רבה פרשה י"ח): "עשה אדם דרכים מכוערין ודברים שאינן ראויין, מעשיו מרחיקין אותו מאצל השכינה, שנאמר 'כי אם עוונותיכם היו מבדילים ביניכם לבין אלהיכם', עשה אדם מעשים טובים ותלמוד תורה, מעשיו מקרבין אותו אצל שכינה".

* * *

¹⁸ "כמו אשר עבירה מטמטמת לבו של אדם, כך בלי ספק המצוה תשרה על האדם רוח קדושה - לפתוח שדמת לבבו ולרכך אותו, ואז מעט מעט יבין וירגיש ותתחזק אצלו החרטה" (הגר"י בלאזר, כוכבי אור מאמר ס').

¹⁹ ר' ישראל סלנטר (אור ישראל מכתב י"ד) כותב כי ניתן להסיר את טמטום הלב על ידי תפילה: "אכן, מה לעשות לכותל ברזל המפסיק, היא רוח הטומאה המלפפת ומעכרת רוח האדם... אחת היא, אשר גם הניסיון יורנו, לשפוך את הנפש אל ה' יתברך בעשרה, לקוב חור קטן בכותל הברזל הלזה".

פרק ג'

אוצר החכמה

למדנו כי עיקר התשובה והצעד הראשון שלה הם קבלת החלטה להתקרב אל ה'. כמובן, להחלטה כזו חייבת להיות משמעות מעשית. התוצאה המחוייבת של תשובה אמיתית היא שינוי במעשים. אדם שרק חושב או מדבר על תשובה ובפועל אינו עושה דבר כדי להשתנות, נקרא בשערי תשובה לרבנו יונה "טובל ושרץ בידו". אלא שכאן נכנס המוקש הגדול ביותר העומד בדרך התשובה - כיצד משתנים?

אוצר החכמה

השאלה הזו כאובה במיוחד, כי יש אנשים רבים - רבים מאוד - שבאמת ובתמים מנסים להשתנות ואינם מצליחים. כל אלול מחדש הם מחליטים לתפוס את עצמם בידיים, מתכננים תוכניות ומקבלים קבלות, אך תמיד לאחר שנה מתברר שהם נותרו באותו מצב בדיוק ודבר לא נותר מכל התוכניות היפות. ואז הם שוב משנסים מתניים, ומתחזקים עוד יותר, ומקבלים על עצמם להשתפר בחרוק שיניים - ושוב המציאות טופחת על פניהם, כשכל ההחלטות קורסות כמו מגדל קלפים. חלקם מחזיקים מעמד עד חנוכה, אחרים יודעים שהם נכשלו כבר כמה ימים אחרי יום כפור. בשנים הראשונות הם עוד תולים את כשלונם בחוסר רצינות ובחוסר נכונות מצידם להשתפר באמת, אך לאחר שנים רבות כאלו, בדרך כלל אוחז בהם היאוש והם בטוחים שלא יצליחו לעולם. בתוך לבם הם כבר מפקפקים אם בכלל ניתן להשתנות.

הבה נתבונן: מה בעצם קורה להם? הרי לא מדובר בפורקי עול חסרי מצפון שרוצים לכתחילה בעבירות, וגם לא בכאלו האומרים אחטא

ואשוב. הן התאור הזה נכון לגבי הרבה מאוד בני תורה ובני ישיבות אמיתיים, אז מה באמת קורה להם?! ישנם המתעקשים לטעון שאנשים אלו בסך הכל לא מתאמצים מספיק. אולם גישה זו, למרות שהיא מקובלת בחלק משיחות המוסר המושמעות כיום, היא שיטה מייאשת המרפה את ידי החפצים לחזור בתשובה ולהתחזק, כי על ידה הופכת עבודת ה' למשהו בלתי מושג הקשה כשאל. כמובן שמסקנה זו היא טעות איומה, אשר מי יודע כמה בחורים יקרים כבר שלמו עליה בחייהם הרוחניים. יאמר ברורות: אם הדרך הנכונה להשתפר היתה ברורה וידועה כראוי, כמעט כל מי שמנסה לעשות זאת היה מצליח במחצית מהמאמצים שהושקעו על ידו וירדו לטמיון. לא בשמים היא!

מהו אם כן ההסבר האמיתי לכשלונם של רבים כל כך המנסים להתחזק?!

כדי להבין זאת יש להקדים הקדמה יסודית, אשר היא כלל הברזל הראשון שצריך לדעת כשבאים להשתנות: אדם לא יכול לשנות את מעשיו במחי החלטה. זו עובדה בסיסית. טבע האדם אינו מאפשר זאת. מי שמקבל על עצמו ביום אחד ללמוד בלי להתבטל, או לכוון בתפילה, או להפסיק לדבר לשון הרע - הוא טועה השוגה באשליות. לא יעזרו כל הקבלות הכי נחרצות והשאيفות החזקות ביותר - אדם אינו מסוגל לשנות את הרגליו ברגע אחד. מי שחושב אחרת חי בהונאה עצמית חמורה, שלרוב מקורה במין גאווה סמויה של האדם, אשר בסתר לבו איננו מוכן להודות כי דרגתו האמיתית כרגע נמוכה כפי שהיא באמת.

הגר"א בפירושו למשלי מזכיר יסוד זה פעם אחר פעם, וחוזר ושונה פעמים רבות: לא יתכן לעלות בבת אחת. "ההולך בדרכי ה' צריך שילך בהדרגה ממדרגה למדרגה, ולא יקפוץ למעלה" (ד' י"ב). "אץ ברגלים חוטא, שקופץ למדה גבוהה שאינו ראוי לה, הוא חוטא וחסר מכל כי יפול ממנה" (י"ט ב'). והרחיב בזה במקומות רבים. וראה בהערה דבריו

הנוראים בענין זה, שהמנסה לעלות בבת אחת נכשל כי אין מסייעין לו מן השמים, ולא חל עליו הכלל "הבא ליטהר מסייעין אותו!"²⁰

בענין זה נתפרסמה שיחה ממרן הגרא"מ שך זצוק"ל, וז"ל: "אל לנו לקפוץ בבת אחת. אין לקבל קב לות הרבה או כאלו שכאשר תרד ההתפעלות יתמוגגו כלא היו. הניסיון להתחיל בכל הענינים בבת אחת יוצא שכרו בהפסדו, כי לבסוף יתקשה לעמוד ולקיים אפילו פרט אחד, ומתוך שכחה ושגרה יפלו כל הקבלות ונמצא שלא עשה כלל תשובה כראוי".²¹

מי שמתאמץ מאוד לטשטש ידיעה זו הוא היצר הרע, היודע כי ככל שהאדם יקבל על עצמו שינויים יותר גדולים, כך ודאי שלא יצא מהם כלום. לא אכפת לו ליצר שבשבוע הראשון אדם יכוון בכל התפילה, או אפילו בשבועיים הראשונים וגם בחודש שאחר כך, כי ככל שהעליה

²⁰ וזה לשונו, על הפסוק "אולת אדם תסלף דרכו ועל ה' יזעף לבו" (י"ט ג'): "לפעמים אדם מתחיל ללמוד תורה ולעשות מצוות, ואחר כך פורש לפי שאין מסייעים לו וזועף על ה' למה לא סייעוהו. ובאמת הוא מחמת אוולתו, והיינו, כי כל אדם צריך לילך לפי מדרגתו ולא יקפוץ כמו שפרשנו למעלה, ואז יסייעוהו, אך זה האדם לא התחיל לילך בדרכו לכך לא סייעוהו" (י"ט ג').

²¹ אמנם, מן הראוי לדעת כי מצות התשובה כפי שהיא מבוארת בראשונים, כוללת שינוי קיצוני וחד של כל המעשים - זהירות מכל העבירות, ושמירת כל המצוות כהלכתן לכל פרטיהן ודקדוקיהן. "זה הדרך אשר ילך בה... ישוב ויפשפש במעשיו, ולא יעוות לפי כוחו אפילו פסיעה אחת" (יסוד התשובה לרבינו יונה). "דרך התשובה... אדם שלא הורגל ביראת שמים יעשה עצמו כשכיר יום, ויאמר בבוקר: היום הזה אהיה עבד נאמן לאדון הכל, ואזהר בכל היום מכעס, ושקר, ושנאה, ותחרות, וקנאה, ומלהסתכל בנשים, ואמחול כל מה שעשו לי" (סמ"ג עשין ט"ז). אלא שלמדנו מרבונותינו גדולי הדורות שכיום דרך זו כמעט איננה אפשרית, ולמעט יחידי סגולה, מי שמנסה לחזור בתשובה באופן זה נוחל כשלון ומפח נפש. צא וראה מה שכתב הסבא מקלם, עוד לפני למעלה ממאה שנה: "הן אמת כי חוק התשובה הוא לקבל עליו לשמור כל התורה כולה, אבל בעוונותינו הרבים אנחנו רואים כי רחוקים אנחנו עדיין משמירת כל התורה בפרטיה ודקדוקיה" (פנקס הקבלות אות ט"ז). ובאור יחזקאל (מכתב ק"כ) כתב המשגיח ר' יחזקאל לוינשטיין זצ"ל: "מצד הדין צריך האדם לחשוב עצה וקבלה על שמירת כל התורה כולה, ומיהו האדם אשר בידו להשיג קבלה של קיימא על כל הנ"ל?". וראה עוד לשון החפץ חיים שהובאה להלן.

גדולה יותר - הנפילה שלאחריה מרסקת פי כמה. האמת היא שהמציאות עצובה עוד יותר, כי מי שבאמת מנסה פתאום להתרכז בכל תפילה כל התפילה נשבר כבר אחרי יום יומיים, ואם מישוהו לוחץ את עצמו ליותר מכך הוא עלול להגיע למשבר נפשי, וכבר היו דברים מעולם. "לא יתכן להכריח הטבע לקפוץ בפעם אחת מקצה אל קצה אחר, כי יקציף הטבע או יחרידהו ויבהלהו" (מוסרי היעב"ץ - מגדל עוז).²²

שאלנו מדוע כה הרבה נכשלים בניסיון להשתנות. זוהי איפה הסיבה: אנשים אלו מנסים להכריח את עצמם להפסיק בבת אחת עם הרגל רע כלשהו, ואינם מודעים לעובדה שזה בלתי אפשרי. זו קפיצה שנדונה לכשלון מראש. חייבים לדעת: הדרך לשינוי אמיתי ארוכה. היא לא קשה, אבל מצריכה סבלנות. אדם מוכרח לקחת נשימה עמוקה, וללכת צעד אחר צעד, בצעדים קטנים ובלי להתייאש, עד שיוכל להפרד ממעשיו הרעים. "שובה ישראל עד ה' אלקיך - מעט מעט" (אבן עזרא הושע י"ד ב').

וכך כותב החפץ חיים (בית ישראל פ"ה): "אף שלשוב בתשובה שלמה על כל מה שקלקלנו בפעם אחת בזמן קצר אי אפשר, מכל מקום יש בידינו להתחיל בתשובה בהדרגה, היינו לתקן מתחילה מעט את כח הדיבור... ובמשך איזה זמן יראה להזהר מכל חלקי דיבור האסור. ואחר כך יראה לתקן מה שקלקל בכח המחשבה וראיית העינים... ואחר כך יתקן מה שקלקל במעשה ככל אשר יהיה ביכולתו מעט מעט, עד שבהמשך הזמן יתקן הרבה עניינים, ויקובל זה לפני הקב"ה ויחשב לנו ששבנו בתשובה כראוי".

²² "ומעשה בשני אנשים רכים בשנים - שניהם בני תורה יראי אלקים, נתנו אל לבם להתפלל בכונת פירוש המילות. האחד היה בר שכל חריף ומזוג חם, ונתלהבה היראה בלבו פתאום לאנוס נפשו בכל כוחו לגמור כל תפילותיו בלי שום סיג מחשבה זרה. המריד עליו את יצרו, והתמרמר הוא כנגדו עוד יותר, וכך היתה המלחמה הולכת וגוברת בנפשו משך כמה חדשים, עד שנטרפה דעתו עליו, ובכל פעם שהיה מגיע להזכרת השם בתפילתו נשתבש להזכיר שם עבודת כוכבים במקומה" (ספר חשבון הנפש עמ' כ"ט, וראה שם כל המעשה).

נחזור על דברי הגר"א: "ההולך בדרכי ה' צריך שילך בהדרגה, ממדרגה למדרגה". הדרגה - זו מילת המפתח. שלב אחר שלב. העבודה המוטלת על האדם היא להוסיף בכל מצב רוחני צעד אחד, רק את המעט שבו הוא יכול להחזיק כעת, ולהתמיד בתוספת זו עד שיתרגל אליה, ואז יוכל להמשיך לעלות. זה בדיוק מה שהקב"ה מצפה ממנו - שיעשה את מה שביכולתו לעשות עכשיו. את כל מה שהוא יכול, אבל רק את זה. לא פחות וגם לא יותר. על יותר לא יתבעו אותו: "לא נתן הקב"ה לישראל חוקים כדי לייגען וכדי לטורדן מן העולם... ואין הקב"ה מביא את האדם בדין אלא על דבר שנצטוו ובידו כח לעשות, כדי שידו מגעת" (פסיקתא נשא).²³

כדי לא לתת מקום לטעות, עלינו להבהיר: בכל האמור אין כדי לפטור איש מהרצינות וקבלת העול שמצריכה עבודת ה'. בל נטעה לחשוב שהצורך בשינויים קטנים הופך את החזרה בתשובה למשהו קליל ולא מחייב. ההיפך הוא הנכון! הרצון להשתנות באחת הוא זה שנובע מעצלות, מחוסר מוכנות לחיות חיים של עבודה מתוכננת. אדם שבאמת רוצה לעבוד את ה' צריך להיות מוכן לצאת למסע ארוך, ללכת מרחק גדול - בצעדים קטנים ובסבלנות. זה דורש זמן רב, ועל כן מצריך רצינות רבה ונחישות גדולה שלא לעצור באמצע. אכן, אין זה כה קשה "שלא לעצור באמצע" כאשר מדובר בקבלות קטנות, וזהו המבחן האמיתי של האדם: האם העובדה שהוא לא השתנה עד היום נבעה רק מחוסר ידיעתו את הדרך הנכונה, או שמא גם מעצלותו.²⁴

²³ וראה בשערי העבודה לרבינו יונה (אות מ"ג): "אין יתרון בעבודת ה' יתברך לעשיר מן העני, ולא לגבור מן החלש, ולא לחכם מן הטיפש. כי הוא יתברך חפץ בנפש טהורה ובמחשבה נקיה שיעבוד אותו כל אדם, אחד המרבה ואחד הממעיט, לפי כוחו והשגתו... כי השם יתברך אינו מבקש מבני האדם כי אם לפי כוחם".

²⁴ בפרק ב' הארכנו על כך שמהות התשובה היא החלטה לחזור אל ה' ולהתקרב אליו. כמובן, כל האמור כאן אודות ההדרגה בעבודת ה' איננו נוגע לזה כלל - אדם יכול לזכות לקרבה רוחנית עצומה אל הבורא ברגע אחד! הכונה היא רק לחלק המעשי של עזיבת המעשים הרעים, אשר מוכרח להתנהל לאיטו כדי להצליח.

*

למדנו עד עתה שבעבודת ה' יש לעלות בהדרגה. אך מהיכן מתחילים? כאן יש לעמוד על יסוד מרכזי, אשר בהבנתו כראוי תלויה כל התקדמות והצלחה.

כדי שאדם יוכל לדעת איפה להתחיל ומה נדרש ממנו עכשיו בעבודת ה', ראשית הוא צריך להתבונן בעצמו ולחקור היטב מהי דרגתו האמיתית כעת ברוחניות. וזאת יש לדעת: דרגת האדם אינה נמדדת לפי שאיפותיו הרוחניות וחלומותיו לעתיד. לא משנה מה גודל המושגים שהוא שמע עליהם ולא מהם הדרישות של הסביבה; רק דבר אחד קובע - מה קורה בשטח. מה הם באמת מעשי היום יום שלו. ומפני שרואים בענין הזה בלבול אצל בני תורה רבים נביא כאן דוגמא מצויה.

נתאר לעצמנו בחור ישיבה באמצע שנות לימודו. בחור זה התחנך בבית טוב ובת"ת טוב, ושאיפותיו העמוקות הן להיות ביום מן הימים ת"ח גדול. יש לו שלוש חברותות במשך היום, והוא משתדל להיות בסדר. אך תוכניות לחוד ומעשים לחוד, ומהתבוננות קפדנית בסדר היום שלו מתברר לו שאם נוריד את האיחורים, ואת הדיבורים, ואת החלומות וחוסר הריכוז - הוא לומד ביום רק ארבע שעות. חצי משעות הסדרים שבישיבה! והנה מגיע ראש השנה, והוא מחליט להתחזק מאוד בהתמדה וללמוד כמו שצריך. כמה צריך? בדרך כלל בחור כזה עונה לעצמו בפשטות שצריך ללמוד שלשה סדרים ביום. הוא בטוח שהוא מסוגל לכך; זה הרי המינימום שנדרש מבחור ישיבה נורמלי, הלא כן? וממילא הוא מקבל על עצמו קבלות להתמדה בכל שלשת הסדרים. זהו תאור נורמלי שמתרחש כל שנה בכל ישיבה, והתוצאה גם היא דומה תמיד: חודש לתוך זמן חורף - וכל הקבלות מתפוגגות כענן כלה וכרוח נושבת.

מה קרה? התשובה נעוצה בחוסר האמת שבציפיות של הבחור מעצמו. אם בחור לומד ארבע שעות ביום אזי בהכרח מצבו הוא שכרע,

כרגע, אין הוא מסוגל להרבה יותר מזה. לא מפני שאלו יכולותיו האמיתיות, אלא בגלל שהוא הרגיל את עצמו לבטלה רבה - אבל אין זה משנה: זו דרגתו הרוחנית האמיתית, וממנה עליו להתקדם אט אט. האשליה כאילו הוא יכול מיד ללמוד כל היום היא עצת היצר; צא ולמד מהתוצאות העגומות.

נחזור על הדברים: השלב הראשון בדרך לשינוי המעשים הוא ברור אמיתי, ללא כחל ושרק, איפה באמת האדם אוהז. לא מהם השאיפות הגדולות שלו, אלא מה מצבו כעת. אדם צריך לעמוד באומץ מול המראה ולסכם לעצמו את חייו הרוחניים במשך השנה או השנתיים האחרונות. כמה הוא לומד בממוצע כל יום, איך נראית התפילה שלו וכמה הוא נזהר מעבירות. השורה התחתונה של כל זה היא דרגתו הרוחנית האמיתית. שם הוא ניצב לבטח כעת, וזו נקודת המוצא שלו. רק אחרי הברור הזה יש מקום לבוא ולשאול מה עושים הלאה, איך יוצאים מכאן ומתקדמים בעבודת ה'.

ואכן - איך באמת? עסקנו במי שלומד ביום כארבע שעות, ולא מצליח להתרומם משם; מה היה על אותו בחור לעשות, אילו ידע כיצד משתנים?

כפי שלמדנו, בחור כזה צריך ראשית כל לאמת עם עצמו את העובדות: האם אכן ביכולתו ללמוד כל יום ארבע שעות? כנראה שכן - הוא הרי בדרך כלל עושה זאת! אם כן, זוהי דרגתו בהתמדה. אין זה משנה שלעיתים הוא "תופס חיזוק" ולומד יותר, וגם לא חשוב אם לפעמים כל היום הוא לא פותח גמרא.²⁵ העיקר הוא לודא מה יש בכוחו לעשות באופן רגיל, בצורה נורמלית, בלי לצאת מהכלים.

²⁵ אדם איננו מכונה, וברור שלכל אחד יש ימים טובים יותר וטובים פחות, וכפי שמגדיר זאת ספר הישר: "ימי אהבה וימי שנאה". אך כשאדם בא לברר מהי דרגתו הקבועה, אין לו להתחשב אלא בממוצע שביניהם. אם בחור יכול בהחלטת פתע לקבל על עצמו תענית דיבור וללמוד כל הלילה ברציפות, אין זה אומר שזו דרגתו - זוהי רק

וכאן עליו להתבונן: אם ברור לו שביכולתו ללמוד ארבע שעות ביום, הוי אומר שאת אותן ארבע שעות יתבעו ממנו - הן לזה הוא מסוגל! ההחלטה הראשונה איפה צריכה לקבוע זאת במסמרות: ללמוד בכל יום מימי ה"זמן" כארבע שעות! ובל ישלה האדם את עצמו כי הדבר יהיה לו קל - היצר הרע לא הולך לשום מקום, וגם נפילות יתכנו, לא אחת ולא שתיים. אבל כעת לפחות הוא יודע בברור כי מדובר במשימה סבירה עבורו, במשהו אפשרי. הקרב עם היצר יהיה שווה כוחות, ומכאן ואילך - הן זו עבודתנו: "ובחרת בחיים".

מלבד התוצאות הברוכות של קבלה כזו, יש כאן רווח גדול נוסף. אם את כל האנרגיות של אלול והימים הנוראים, את כל השאיפות הכמוסות להתמיד בתורה, הוא ישקיע באותה קבלה חסרת משמעות לכאורה, כבר מדובר עבורו בשינוי אדיר ועצום, שאין די מילים לבאר את ערכו. מבחור שחי סתם כך, מעוד אחד שמתגלגל מהחדר לבית המדרש ומשם לחדר האוכל רק משום שאלו החיים, הוא הפך למישהו שלקח אחריות על חייו, שהתחיל לתפוס את עצמו בידים. במעשה זה הוא עשה את הצעד הראשון והמכריע בדרך למעלה, ואם רק יהיה עקבי וסבלן - מי זה יוכל לעצור אותו מלהמשיך ולעלות?

רק לאחר תקופה ארוכה, בה הוא הרגיל את עצמו בנחישות ובעקביות ללמוד יום יום ארבע שעות, רק לאחר שהדבר נעשה לו כטבע ונכנס לסדר יומו הטבעי - אז יש מקום לחשוב על הצעד הבא: האם להוסיף וכמה להוסיף. ועדיין הדבר מצריך זהירות גדולה. הניסיון הוכיח שבמקרים כאלו היצר הרע תמיד דוחף קדימה. יש לשים לב היטב האם מידת ההתמדה הנוכחית כבר הפכה למדרגה קבועה, שאינה דורשת מאבקים תמידיים ולא גוזלת כוחות מיוחדים. רק אז ניתן להוסיף בזהירות שעה נוספת לסדר היום, ולבדוק: אם פתאום שמירת הסדרים הפכה לקשה ומלחיצה - יש לסגת אחורה ולנסות צעדים קטנים יותר.

קפיצה גבוהה באויר. הדבר טוב ויפה, וקפיצות כאלו מדי פעם אינן יכולות להזיק, אך מכאן ועד לקבוע שביכולתו לעשות זאת כל יום עוד ארוכה הדרך.

רק אם התוספת עברה באופן סביר, צריך להאבק גם עליה לאורך זמן רב עד שאף היא תהיה לחלק מההרגל וממהלך החיים הקבוע.

”פּלס מעגל רגלך - אותן דברים רעים שהורגל צריך להעבירן כדרך הפלס, שמעבירים את חוט המשקולת מעט מעט עד שיבוא למקום הראוי, כן צריך האדם להרגיל עצמו מעט מעט עד בואו אל המידה הטובה, ולא לאחוז תיכף הקצה האחרון, עד שירגיל את עצמו ויהיו לו כמו טבע” (הגר”א, משלי ד’ כ”ו).

* * *

פרק ד'

כיון שמטרתנו בקונטרס זה היא לפתוח פתחים לתשובה, יחסר העיקר מן הספר אם לא נזכיר בו את הפתח הגדול שמצא קדוש וגאון ישראל, ר' ישראל סלנטר זצוק"ל: תשובה בבחינות הקלות.

אוצר החכמה

אחת הסיבות שמפניהן נתפסת התשובה כדבר קשה, היא העובדה שאדם הרוצה לחזור בתשובה חושב מיד על העבירות הגדולות שלו, אלו הנוטפות תאוה ומלאות יצרים, או הדורשות עבודה רצינית והתגברות על המידות. עבירות אלו נתפסות בעיניו כחמורות ביותר, ובגלל שקשה לו להתמודד עימן הן תופסות תמיד את עיקר תשומת לבו. אולם מתברר שמושכל ראשון זה בטעות יסודו: ר' ישראל מוכיח מדברי חז"ל כי חטאים אלו הם הקטנים ביותר. עיקר עוונותיו של אדם הם דוקא הדברים הקלים עבורו לעשותם!

מנחות מג: "משל למלך בשר ודם שאמר לשני עבדיו, לאחד אמר הבא לי חותם של טיט, ולאחד אמר הבא לי חותם של זהב, ופשעו שניהם ולא הביאו. איזה מהן עונשו מרובה? הוי אומר, זה שאמר לו הבא לי חותם של טיט ולא הביא". כלומר, חטאו של זה שלא הביא חותם מטיט נחשב לחמור יותר, כיון שהטיט מצוי וקל להשיגו, ולמרות זאת הוא פשע ולא הביאו. לעומת זאת, לחברו שנצטוו להביא חותם זהב היו קשיים במילוי שליחותו כיון שהזהב אינו מצוי, ועל כן כשלונו קל ונסלח יותר.

אוצר החכמה

מכח זה אומרת הגמרא כך: "גדול עונשו של לבן יותר מעונשו של תכלת". אדם שהלך בבגד ארבע כנפות בלא להטיל בו ציצית, יענש בחומרה גדולה כיון שאין כל קושי במצוה זו. אך אם הוא לבש ציצית בלא להטיל בה חוט תכלת, יהא עונשו קל יחסית, כי חוט התכלת יקר וקשה להשגה. ההיגיון הוא שבמקרה כזה המרידה כלפי שמים אינה בולטת, שהרי ניתן לתלות את אי קיום המצוה גם בקושי הגדול הכרוך בה.

אם כך, אומר ר' ישראל, נמצא שעיקר עבודת התשובה היא קלה מאוד, שהרי את רוב חשבון העבירות מרכיבים החטאים החמורים; ומהם החטאים החמורים ביותר, הגורמים לקטרוג הנורא מכולם? דוקא אלו שכמעט ואין בהם תאוה או פיתוי, כי קל להשמר מהם!

וזה לשונו, באור ישראל מכתב ט"ו: "יש דרך אשר יקיים מצות התשובה ברוב חלקי עוונותיו, כי ריבוי העונות אינו הולך אחר הכמות לפי המנין, רק לפי האיכות, והיינו מה שנקל לפני האדם לקיים, עבירה אחת חמור יותר מכמה עבירות אשר כבד לפניו". ועוד שם: "אדם צריך לחפש לעשות תשובה בחלק היותר חמור, וכל מה שנקל לפני האדם להשמר מעבירה הוא יותר חמור, ועונשו גדול יותר". החטאים הקלים ביותר לשמירה הם אלו המקטרגים בראש, כיון שהחוצפה שבהם גדולה עד לשמים: אם הניסיון היה כה קטן - מדוע לא עמדת בו?! ככל שהעון יותר קל - עונשו מרקיע שחקים, כי אז אין לאדם שום תירוץ להצדיק את עצמו, והתביעה עליו גדלה פי כמה וכמה.

יסוד זה הוא נכון לא רק כשמדובר בשתי עבירות שונות, אלא גם באותו חטא עצמו. דרגת החומרה של אותו איסור יכולה להשתנות אלף מונים, בהתאם לקושי הניצב בפני האדם בעת שנתקל בניסיון. "וכן באותה עבירה עצמה, חלק קטן ממנה הנקל לפני האדם לקיים, יותר חמור ועונשו גדול מהרבה חלקים אשר בעבירה שכבד לקיים" (שם).

"אותה עבירה עצמה, כשיעשנה האדם בעת אשר נקל לפניו להשמר מהעבירה, כן ענשה יגדל" (שם מכתב ח').²⁶

דוגמה מעשית לדברים: בחור שנהג לזלזל בתפילה חפץ לחזור בתשובה ולהתחיל להתפלל כראוי. הוא יודע כי בלתי אפשרי לכוון מיד בכל תפילה כל התפילה, ורוצה להתקדם בהדרגה. מאיזו נקודה עליו להתחיל? מהמקום שבו הכי קל לו. לא כי הוא מחפש חיים קלים, אלא כי שם התביעה עליו הכי גדולה! אם בשחרית קשה לו מאוד לבוא בזמן כי צריך לשם כך לקום מהמיטה - שלא יתחיל שם. אם במנחה קשה לו לכוון כי הוא רעב - לא זהו המקום. עליו למצוא את התפילה הקלה ביותר עבורו, משום שהיא חטאתו הגדולה ביותר: אם קל לך לכוון - איזה צידוק יש לך שלא לעשות זאת?!

אמנם, אף שהזכרנו כעת את תפילות שחרית או מנחה, דעת לנבון נקל כי הדברים מורכבים הרבה יותר. "כל דבר יתחלק לחלקים רבים ודקים" (אור ישראל שם). אין אדם שבאמת קשה לו לכוון אפילו בחלק מהתפילה. אחד יכול יותר ואחר פחות, אבל חצי ברכה, משפט אחד - מישוהו יכול לטעון שזה קשה לו? לא. אם כך, זהו עיקר עווננו: מדוע אין הוא מכוון במילים הראשונות של תפילת שמונה עשרה? הן הדבר קל עבורו!

דוגמה נוספת: אדם נכשל רבות באיסור דאורייתא של לשון הרע. מספר פעמים הוא ניסה לתקן את דרכיו, ולא הצליח - הדבר קשה לו עד מאוד. אך יש לו עצה להפטר מרוב העונש: שימנע מלדבר לשון הרע רק כשזה קל לו! הרי אין בכך כל קושי: רק כשזה קל! הוא יכול להחליט לא

²⁶ במכתב זה מקדים ר' ישראל שכן הדבר בשכר המצות: "לפום צערא אגרא. ולזאת לפעמים אדם עושה מצוה אחת בשני עתים שוים, ובכל זאת בבחינת צער קיומם יש ביניהם הפרש כמה אלפים בחינות. למשל מי שלמד בעת אחת שעה אחת, ודעתו היתה אז צלולה ללימוד, טבעו לא היה מתנגד לזה, לא הרגיש צער בנפשו ואפילו מעט בעת לימודו. ובעת אחרת היה הדבר בהיפוך, כנטל החול היה על נפשו הלימוד, וצערו היה למכביר. הלא שוים שניהם לימוד שעה אחת, אך הצורה נשתנה הרבה למעלה ראש".

לדבר לשון הרע רק בשעות מסויימות, או רק עם חברים מסויימים - או בכל חלוקה אחרת שתעלה על הדעת. העיקר הוא למצוא בתוך העבירה את החלקים שבהם הניסיון הוא קטן, כי הם מהווים את רוב החטא.

אורח החכמה

החידוש הגדול שבדברי ר' ישראל הוא שאדם יכול להעשות בעל תשובה במעט עבודה קלה: "ומזה התקוה לבוא לאיזו בחינה ביום הכיפורים לבעל תשובה גמור, לקבלת עזיבת החטא בבחינה הקלה לפניו" (שם ז'). הן להלכה נפסק כי יום הכיפורים מכפר רק לשבים, ואיננו מכפר לשאינם שבים. בדברי ר' ישראל נמצא המפתח לזכות בכפרת יום הכיפורים, על ידי עשיית צעד קטן בלבד: "כפרת עונות ביום הכיפורים תלוי בתשובה, היא עזיבת החטא... אל ירף האדם לעשות הכנה ליום הכיפורים לכל הפחות בבחינת הקלות, ויבוא לבחינת בעל תשובה ביום הכיפורים הבא עלינו לטובה לכל הפחות בקבלת עזיבת החטא בבחינת הקלות" (שם מכתב ו').²⁷

אם אדם ישכיל לתפוס נכונה את הדברים הללו, "אין ערוך ואין די באר הצלחת נפשו להנצל מצרות רבות ונצורות, ואין לנו ריוח גדול מזה" (שם מכתב ז'). ריוח זה הוא כפול ומכופל: ראשית, עבודת התשובה באופן זה היא קלה על האדם, וכך רבים הסיכויים שהוא יתמיד

²⁷ ב"אור יחזקאל" למשיג ר' יחזקאל לוינשטיין זצ"ל, הביא את דברי הגר"ס הללו על תשובה בבחינות הקלות, אשר בכל בחינה קטנה שבקטנות כבר מכניס האדם את עצמו במדרגת בעל תשובה. וכתב שם: "שאף שקשה היא התשובה, מכל מקום בעת אשר ישתדל לבקש איזה דרך לתשובה, כבר יצא מדרך החטאים ונמצא הוא בדרך אחר של מקבלי ובעלי תשובה". והוסיף שם עצה לבחינה קלה אחת הכוללת הרבה: "נראה שאף על ידי התפילה אפשר להגיע לתכלית, שיקבל עליו הזהירות בתפילה, ואינו מוכרח להתחיל לעבוד בכל התפילה כולה, אלא יכול הוא להתחיל עבודתו בפרטים, כגון לכוין בתפילת ויברך דוד שהוא יסוד האמונה, וכן לכוין באז ישיר שהוא יסוד יציאת מצרים" (אלול עמ' ע"ה).

כמו כן ידוע מה שהיה אומר מרן הרב שך זצ"ל בשיחותיו, הובאו דבריו ב"זכרון של מלכות": "קבלו על עצמכם דבר אחד או שניים, אך שיהיה ברי שתוכלו לעמוד בקיומו. זה יכול להיות גם דבר קל. אם אדם רואה שהוא פרוץ בענין התפילה או ברכות, יקבל על עצמו שלא להתפלל ולברך ברכת המזון רק מתוך הסידור, ובזה עשה גדר והתחלה

חזקה"

בה לאורך זמן. שנית, בהשקעה קטנה נמצא שהוא עושה תשובה אמיתית על רוב חטאיו,²⁸ ועיקר העיקרים: הן לימדונו חז"ל שהבא ליטהר מסייעין אותו, ועל ידי צעד ראשון זה של תשובה בבחינות הקלות, יזכה האדם כי "יסייעהו הקב"ה לילך מדרגא לדרגא, לקיום התורה והמצוה גם בבחינת הכבידות" (מכתב ו').

*

הרחבנו עד כאן בדרכי עזיבת החטא, אך עדיין נותרה לפנינו לעיון שאלה אחת, הנשמעת רבות כאשר עוסקים בענייני תשובה: אם אדם עשה תשובה על לשון הרע, וזמן מה לאחר יום כיפור נכשל בעון זה שוב - כלום אין בכך ראייה שהכל היה חוכא ואיטלולא, ואין בידו לא חרטה, לא תשובה ולא כפרת עוונות?

שאלה זו ימיה כימי עולם, והיא מוזכרת כבר בגאונים. וכך כתב רבינו סעדיה גאון: "ואבאר עוד, כי האדם כאשר יסכים בעת תשובתו בלב שלם שלא ישנה, תהיה תשובתו מקובלת. ואם תשיאהו התאוה אחר כן לשנות, אין תשובתו נפסדת, אך ימחלו לו העונות שהיו קודם התשובה, ויכתוב עליו מה שיהיה לאחריה". במילים אלו אומר הרס"ג באופן ברור: אין שום קשר בין התשובה לבין הנפילות שלאחריה. אם אדם הצטער על חטאיו, והחליט ברצינות גמורה שאין הוא חוזר עליהם שנית - בעצם החלטה זו מתקבלת תשובתו, והקב"ה מוחה פשעיו. אם חלילה כשהגיע הניסיון גבר עליו יצרו והוא שוב נכשל, הרי זה חשבון חדש, שאיננו עומד בסתירה לתשובה שנעשתה.

²⁸ אכן, יש לשים לב לכך שאף בעבודה על תשובה בבחינות הקלות אין להתפרס על נושאים רבים מדי. אם משהו יחליט לעבור על כל ספר המצוות ולקחת מכל נושא שהוא נכשל בו את החלקים הקלים, יצא שכרו בהפסדו, כי מרוב קבלות - ואפילו קבלות קטנות - הוא יוותר לבסוף בידים ריקות. כל אדם צריך לעשות את חשבון נפשו ולראות באלו עניינים עליו להתחזק, ואז לבחור מתוכם את הנושאים החשובים ביותר - דאורייתא מול דרבנן וכדומה, ולעבוד על הבחינות הקלות שבהם. וראה נספח "משל המפעל" בסוף הקונטרס.

ישנם המתעקשים שלא לקבל רעיון זה: הרי עשרות פעמים הם התחרטו והחליטו לחדול ממעשיהם הרעים, ותמיד לאחר זמן חזרו וחטאו, ככלב השב אל קיאו. האם אין בכך הוכחה ניצחת כי מעולם הם לא התחרטו באמת? הרס"ג מתייחס בדבריו גם לכך: "וכן אם ינהג המנהג הזה פעמים רבות, שישוב ואחר כן ישנה לחטוא, אין כותבין עליו כי אם מה שאחר התשובה, כשתהיה בכל פעם דעתו שלמה ולבו טוב שלא ישנה". על מי הרס"ג מדבר, על בעל תשובה כריש לקיש שהפך לאחד מגדולי האמוראים? הן הוא עוסק באדם קטן, שבמשך שנים רבות נותר באותה דרגה, שב וחוטא וחוזר וחוטא שוב ושוב - ולמרות זאת: "אין כותבין עליו כי אם מה שאחר התשובה"!

וראה מה שכתב המבי"ט, בשער התשובה פ"ו: "ראוי לבאר ענין התשובה ששב האדם בכל שנה ושנה - וחוזר אחר כך למה שחטא, אם תועיל התשובה שעשה על העונות הקודמים גם כי חזר אחר כך לחטוא אותם החטאים, או אם נאמר שכיון שחזר למה שחטא, יראה שלא היתה תשובתו נכונה ושלימה, ולא גמר בלבו לעזוב החטאים והעונות הואיל וחזר עליהם אחר כך. ואומר, כי נראה מדברי רבותינו ע"ה, כי כיון שחזר האדם בתשובה מן החטאים שעשה וגמר בלבו שלא לעשותם עוד, השם יתברך מעביר חטאתו בתשובה זאת, ואם אחר כך חוזר לחטוא, יצר הרע הוא שפיתה אותו מחדש לחזור למה שחטא, ולא יהיו החטאים הראשונים חוזרים ונעורים אחר שנתבטלו בתשובה הקודמת".

יודגש: אין עוסקים כאן בהונאה עצמית. אם גם בזמן הוידוי אין לאדם תכנית תקיפה להכניע את יצרו כשיבוא הניסיון - הרי טובל הוא עם השרץ בידו! הדברים אמורים רק במי שבשעת התשובה היה בדרגה כזו, שאם יבוא החטא לידו הוא ימנע מלעשותו: "ויעיד עליו יודע תעלומות שלא ישוב עוד לזה החטא לעולם" (רמב"ם תשובה פ"ב ה"ב). כאשר אדם כזה חוטא שוב, אזי בהכרח אנו אומרים כי היצר הצליח להורידו מדרגתו, ועל כן הוא נכשל. אך "האומר אחטא ואשוב - אין מספיקים בידו לעשות תשובה".

פרק ה'

אוצר החכמה

ישנם עניינים רבים הנוגעים לשם הכללי "תשובה", וכמובן שאין במאמר זה התייחסות לכולם. לא רק משום שהדבר בלתי אפשרי, אלא בגלל שכל כוונתינו היא להאיר את אותן נקודות שבהן שוררת מבוכה אצל השבים בני דורנו. להשלמת תכלית זו הובאו להלן מספר נושאים בעבודת התשובה, אשר יש בהם אי בהירות בקרב לומדי התורה הצעירים.

א. עיקרי התשובה

הספר המפורסם ביותר בסוגיית התשובה הוא "שערי תשובה" לרבינו יונה. והנה, בשער הראשון מונה רבינו יונה עשרים עיקרים לתשובה, ובהם: הבושה, הכניעה בכל לב והשפלות, להשיב רבים מעוון ולהיות חטאתו נגדו תמיד. לכאורה בדברים אלו כמעט ננעלת הדלת בפני השבים בדורנו - וכי מי יוכל היום לעמוד בכל אלו?

אולם, האמת היא שעיקרים אלו אינם תנאי מעכב לקבלת התשובה. רבינו יונה עצמו מתייחס לנושא זה, ובכמה מקומות הוא מבהיר כי רוב דבריו הם מדרגות עליונות בתשובה, ודרך התשובה הבסיסית קצרה בהרבה: "מודה ועוזב ירוחם, כי הוא בעל התשובה, אף על פי שיש לתשובה מדרגות רבות כאשר בארנו" (אות י"ט). "כל תשובה מועילה" (אות ט'). "לכל תשובה תמצא סליחה" (שם). קל להבין אם כן, כי מי שיתייאש מן התשובה רק מפני שיש בה גם מעלות עליונות הגבוהות

מדי עבדו, משול לאדם שלא ירצה ללמוד תורה כי עדיין לא זכה לכל מ"ח קנייני התורה המנויים במסכת אבות.²⁹

וז"ל המבי"ט בשער התשובה פ"ב: "מהות התשובה היא החרטה על מה שעבר, ועזיבת החטא לעתיד, ולא תושלם התשובה כי אם בשתיהן. וגם כי יש לתשובה עיקרים רבים וכמו שמנה הרב רבי יונה ז"ל עשרים עיקרים לתשובה, עם כל זה באלו שני העיקרים נתכפרו חטאיו". ולהלן שם כתב: "שאר עיקרי התשובה אינם נכללים בשם התשובה, להיותם בלתי הכרחיים למהות התשובה כעזיבת החטא והחרטה".

ידיעה נכבדה נוספת בענין עיקרי התשובה היא מה שכתב המבי"ט שם בפרק י"ב, שמצות התשובה איננה ככל המצות, אשר אם יחסר בהן חלק אחד הוא מעכב את כל קיום המצוה. המניח תפילין עם ג' פרשיות בלבד, או הנוטל לולב בלא שאר המינים - לא עשה כלום. אבל מי שמקיים את מצות התשובה למחצה, כגון שמתחרט בלי לעזוב את החטא, או שעוזב את החטא אך איננו מתחרט - הדבר מועיל לו באופן חלקי, ויש בידו מקצת מהתשובה.

ב. הוידוי

הבאנו בשם המבי"ט כי תמצית התשובה היא החרטה ועזיבת החטא. אך עלינו להבין דבר פלא: להיכן נעלם הוידוי? הן מצות התשובה נאמרה בתורה רק לענין הוידוי - "איש או אשה כי יעשו מכל חטאות האדם וגו', והתודו את חטאתם אשר עשו"!³⁰ אכן, מפורסמת בזה לשונו של הרמב"ם בתחילת הלכות תשובה: "כשיעשה תשובה וישוב מחטאו - חייב להתודות לפני הקל ברוך הוא". הוידוי אינו חלק מהחזרה

²⁹ המשגיח הגר"ש וולבה זצ"ל כתב לבחור בענין עקרי התשובה לרבנו יונה: "אם תמצא בשערי תשובה דברים שאין בכוחך לעשות אל תיפול בעצבות ח"ו. אין הקב"ה דורש מהאדם אלא מה שהוא בכוחו לעשות... ותדע דבר אחד: כל תשובה מתקבלת. רק אל תהיה עצוב או חס ושלום מיואש אם לא תוכל לקיים את כל העיקרים שרבינו יונה מביא בשער הראשון" (אגרות וכתבים עמ' ל"ד).

בתשובה, אלא הוא סיפור דברים הבא אחריה, שמצות עשה על החוזר לספר לפני ה' על תשובתו: "כיצד מתודין, אומר: אנא ה' חטאתי עויתי פשעתי לפניך ועשיתי כך וכך, והרי נחמתי ובושתי במעשי ולעולם איני חוזר לדבר זה. וזהו עיקרו של וידוי". (רמב"ם שם). וכן כתב המבי"ט עצמו בפרק ג': "הוידוי הוא סיפור החטא, וסיפור מה שמתנחם על מה שחטא, ושעוזב החטא לעתיד" (מביט פג).

אמנם, "סיפור" זה איננו רק מצות אמירה בעלמא; הוידוי הוא בקשת הסליחה מה', והוא תכלית התשובה, כי על ידיו מתכפר החטא ובו נטהר האדם מטומאת עוונותיו. הרס"ג באמונות ודעות כלל אינו מזכיר בין חלקי התשובה את המילה וידוי, אלא כותב: "עניני התשובה ארבעה, העזיבה, והחרטה, ושיקבל על עצמו שלא ישנה, ובקשת הכפרה". כל חלקי התשובה הם הכנה לוידוי, כדי שאדם יוכל לבוא לפני ה' ולבקש את סליחתו.

ואגב עסקנו בענין הוידוי, נעורר בקצרה שתי נקודות: הוידוי איננו מסע הלקאה עצמית על החטאים שנעשו. לעיתים ניתן לראות אנשים המכים על לבם בכח גדול, כאילו מבקשים הם בכאב שנגרם להעניש את עצמם. זו גישה ילדותית; הבאמת סבור אי מי שחטא הוא כה קטן עד שדי לכפר עליו בהכאת אגרוף? ההכאה על חטא היא אמנם מנהג המובא במשנ"ב, אך איננה שייכת לעיקר דין וידוי - החזון איש לא היה מכה על לבו כלל בשעת הוידוי. יש לזכור ולשנן מהי מהות כפרת הוידוי: "מקוה ישראל ה'". לאדם אין כח להסיר בעצמו את עוונותיו מעליו. הוא רק בא עם הלכלוך הדבוק בו לפני ה', ובוידויו הרי הוא מבקש ממנו בבושת פנים שירחץ אותו ויטהרו.

נקודה נוספת שיש לשים אליה לב היא פרוט החטאים. אמת שיש ענין לפרט את חטאיו,³⁰ אך יש להזהר שלא להזכר יותר מידי בפרטי

³⁰ כן הוא בשו"ע, סי' תר"ז ס"ב: "ואם מתודה בלחש נכון לפרט החטא", וכתב המשנה

ברורה שטעם הדבר כדי שיתבייש כשמזכיר חטאיו. אמנם אין הפרוט מעכב את

העבירה. אם אדם מתודה על כך ששנא והציק לאי מי, ותוך כדי כך מתעוררת בו שוב כל השנאה האיומה שהוא חש כלפי אותו אדם, הן יצא שכרו בהפסדו. או אם אדם מתודה על הרהורי עבירה, ומתוך כך הוא מהרהר בה שוב - הרי מוסיף הוא בזה חטא על פשע! על כן יש לשקול את הדברים בפלס, ולנהוג בחכמה ובזהירות.

ג. אמונה

אחד מהתנאים הנדרשים לזכות במחילת יום הכיפורים, הוא להאמין בו: "אין יום הכיפורים ולא החטאת ולא האשם מכפרין, אלא על השבים המאמינים בכפרתן" (רמב"ם תשובה פ"ג ה"י). למרבה הפלא, דבר מצוי הוא כיום לשמוע כאלו המתקשים להאמין שלאחר יום כיפור הם כקטן שנולד, ואין בידם שום חטא!³¹ יבחן נא כל אחד את עצמו בשעת תפילת ערבית של מוצאי היום הקדוש: האם באמת ברור לו כי כעת הוא נחשב בשמים לצדיק עליון, ואם חלילה הוא יקרא לבית דין של מעלה לא יזכירו לו שום חטא ועון?

אוצר החכמה

אוצר החכמה

אמנם, אין לחשוד בבני תורה בחוסר אמונה. בודאי הם מאמינים באמונה שלמה שיום הכיפורים מכפר לשבים, אלא שאינם מסוגלים להאמין שהם בכלל שבים! חלקם חושבים שמעט הקבלות שבידם אינן קרויות עזיבת החטא, ואחרים מפקפקים אם הצליחו להתחרט באמת. אולם יש לדעת: אין זו צדקות ולא מעלה - זו עצת היצר שנועדה לרפות

הכפרה, ואף אינו חיוב כלל מעיקר הדין, וכמו שמתחיל השו"ע שם באותו סעיף: "אין צריך לפרט החטא, ואם רצה לפרט הרשות בידו".

³¹ אף שפסק השו"ע (תר"ז ס"ד) שעונות שהתודה עליהם ביום הכיפורים שעבר יכול לחזור ולהתודות עליהם אף אם לא חזר לעשותם, הן כתב המשנ"ב שהוא משום "וחטאתי נגדי תמיד". והנה המקור לדין זה הוא דעת ר' אליעזר בן יעקב ביומא (פו:), וכתב רש"י שם "וחטאתי נגדי תמיד - איני סבור שכפרת לי", כלומר שכך היא דרך ענוה והכנעה לומר שאיני ראוי למחילה, אך מצד האמת ודאי שהעון כבר נמחל ביום הכיפורים הראשון שהתודה עליו.

את ידיהם, שהרי אם הם נותרו באותו מקום שהיו בו לפני יום כיפור - מה הטעם להתחיל פתאום לנהוג אחרת?

מסופר על בנו של תלמיד חכם אחד אשר התלונן בפני אביו כי אין הוא מתחרט על עוונותיו. האב הרהר מעט, וענה לו שאם כך - הרי הוא גוזר עליו בגזירת כבוד אב שלא לעשות תשובה! הבן נחרד: ומה יהיה עם כל העבירות שלי? חיך האב: אז אינך רוצה בהם...³²

רבינו סעדיה גאון (באמונות ודעות מאמר ה') כתב שהוא בוטח על רוב בני עמנו, שבשעת התפילה בימים הנוראים הרי הם מתחרטים על העבירות שבידם! וראה בשערי תשובה (שער א' אות י"ט): "החרטה והוידוי בכלל 'מודה', כי המתודה - מתחרט". וראה עוד בכתר ראש, שהביא מהגר"ח וולוז'ין בזה הלשון: "תשובה, על פי דינא דגמרא בנקל לצאת, היינו שיגמור בדעתו שלא ישוב לכסלה עוד, ומרירות הלב ליתר שאת".³³

ד. פחד הדין

מורגל ומקובל בפי הכל, כי חלק גדול מההכנה ליום הדין הוא העמקת ההכרה בפחד הדין. ואכן, כך היו תמיד פני הדברים בכלל ישראל: "מלפנים כאשר ידעתי כל איש אחזו פלצות, מקול הקורא קדוש אלול" (אור ישראל מכתב י"ד). ההתבוננות בעומק הדין היתה יסוד מרכזי בעבודת האלול, וגרמה לחיזוק גדול בכל עבודת ה'.

³² אף שאין גבול לחרטה שניתן לחוש על ההפסד הגדול שבעברה, והדבר תלוי בכל אחד לפי דרגתו, מכל מקום אפילו צער קטן ביותר הנובע מההבנה שחטא אינו משתלם - אף הוא קרוי חרטה, ונכנס בגדר מה שכתב רבינו יונה "לכל תשובה תמצא סליחה" (שע"ת א' ט'). וראיה לדבר ממה שכתב שם (א' י"ב) לגבי היגון, שגם הפסד איסור או דינר קשה בעיני האדם, והמשיל זאת לחרטה המינימלית על החטא, עיין שם.

³³ ועיין עוד בבית אלוקים להמבי"ט (שער התשובה פט"ו), שכתב כי תועלת תשובת יום הכיפורים גם כי לא תהיה כל כך שלמה.

אך יש לדעת כי הדורות הולכים ומתמעטים, ובזמננו עיסוק רב מדי בפחד הדין עלול להזיק, שלא לדבר על כך שנראה בחוש כי כבר אין הוא משיג את מטרותיו. בחור בן דורינו שיעמיק וישנן על נוראות עונשי שמים, ועל זה יעמיד את עבודת ראש השנה שלו, מירב הסיכויים כי הדבר יהיה לו לרועץ! הסיבה המרכזית לכך היא שבעבר היה בא הפחד יחד עם הנעימות שבקרבת ה', אך בדורנו העני שבו מתקשים לחוש בנעימות זו, היראה עלולה להפוך לגורם המרחיק מהקב"ה - כמו הפחד מסכנה, אשר מביא לבריחה ממנה ולא להתקרבות אליה.

אוצר החכמה

ב"כוכבי אור" (סי' פ"ב) מסופר שר' איצל'ה בלאזר זצ"ל היה מבסס את כל שיחותיו באלול על חיוב הכרת הטוב לקב"ה, שברוב חסדיו הנפלאים רוצה בתשובה ומוחה את פשעינו. כששאלו ר' אברהם גרודזינסקי זצ"ל: והרי רבו מרן הגרי"ס זצ"ל נהג להרעיש עולמות על יסוד יראת ה' ופחד הדין, כפי שרואים במכתביו? ענה לו ר' איצל'ה, שדרך זו היתה לפי מדרגתו של ר' ישראל, אך לנו כדאי לעמול על תשובה מתוך אהבת ה'.

בקובץ שיצא לאור על ידי ישיבת קול תורה, הובאו דבריו של המשגיח ר' גדליה אייזמן שליט"א, וז"ל: "אין עיקר דרך העבודה דהאידנא באופן של מחשבה מרובה על פחד העונש, ואם כי ר' ישראל ז"ל דבר הרבה על יראת העונש, אך ידוע כי שיטת סלבודקא לדוגמה ראתה בזאת קושי לתקופתה, ועל כן דברה על גדלות האדם ומעלתו, מתוך מטרה להרגשה טובה והמצאות בשמחה".³⁴

בפסוקי התורה ובמאמרי חז"ל מוזכר פעמים אין ספור החיוב לעבוד את הקב"ה בשמחה. אין זה רק ענין או מדרגה - זהו חלק מרכזי בעבודת ה', אשר אנו עתידים להתבע על חסרונו: "תחת אשר לא עבדת את ה'

³⁴ והוסיף שם: "כמו כן אין להיות בעצבות יתירה כאשר נכשלים בביטול תורה או איזו עבירה, והעצבות היתירה בזאת באה מן הגאווה, אשר משכיחה מהאדם שהוא בשר ודם ועתיד אף לנפילה".

אלוקיך בשמחה ובטוב לבב מרוב כל, ועבדת את אויביך!" (דברים כח מז). אך גם לולי החיוב, דבר פשוט הוא שעבודת ה' ללא שמחה היא מתכון לכשלון. הרי "האדם לא נברא אלא להתענג" כפי שכותב המסילת ישרים, וכל אדם מוכרח למצוא לו סיפוק ושמחה בחייו, אם אמיתיים ואם מדומים. אדם שנהנה ושמח בעבודת ה', עתיד להמשיך בעבודה זו ולהתחזק בה עוד ועוד - הוא הרי נהנה מכך! לעומתו ההולך קדורנית בעשיית המצות ואיננו מחפש דרך למצוא בהן סיפוק, מועד לנפילות ולכשלונות, כי אם אין הוא מתענג על ה' - בעל כרחו יחפש לו הנאות אחרות.

העגמומיות וכובד הראש הנפוצים כיום אצל חלק מבני התורה, אינם רק מזיקים לעבודת ה' ואינם רק עבירה; זו בעיה הנובעת מטעות בסיסית בהשקפה. כולם יודעים לצטט שהקב"ה ברא את העולם להיטיב, אך בלב רבים התנחלה הרגשה הפוכה. במקום לחיות במערכת שבה אוספים עולם הבא ומתקרבים אל מקור הטוב, חייהם נמדדים כל העת בכמה עבירות הם נכשלו, וכמה הם לא בסדר. העבירות שהם עושים תופסות אצלם מקום של כבוד, אך על שכר המצות אין הם חושבים לעולם. התוצאה הבלתי נמנעת היא שניתן למצוא היום בחורי ישיבות, אשר בתת ההכרה מרגישים כי הם נבראו לשמש כחומר הסקה לאש הגיהנום! זו איננה בדיחה כלל ועיקר: אין הכונה שהם אומרים או חושבים כך, אלא שזו מסקנת התחושה שבמסתרי ליבם.

תקצר היריעה במסגרת זו מלהאריך בסיבות לבעיה ובפתרונותיה, ולא באנו להזכירה אלא לענין ההכנה לימי הדין. מי שחי עם אותה גישה עצובה וחרדה כלפי חיי התורה, כל חשבון נפש שיעשה רק יעמיק את הדכדוך שלו, וכל שינון של "סמר מפחדך בשרי" ושל "משפטיך תהום רבה" עלול להרחיק אותו מעבודת ה' בשמחה! כיון שלמרבה הצער זו תופעה מצויה, אנו רואים כי השפעת העיסוק בתשובה על אנשים רבים היא ההיפך הגמור משמחה ואהבה, וכדי ביזיון וקצף. זהו היחס הראוי

למתנה הבלתי נתפסת של יום סליחה ומחילה!³⁵ ברור שאדם אשר איננו יודע כיצד להתבונן בענשי שמים בלא שהדבר יפגע בשמחתו בה', אף אם יועיל לו הדבר להתחרט על עוונותיו - יצא שכרו בהפסדו.

חובה גמורה היא לזכור ולהשיב אל הלב: מצות התשובה היא חלק "מהטובות אשר הטיב ה' יתברך עם ברואיו", כלשון השערי תשובה. אין זה ענין של מה בכך, אלא בלי הכרה זו כל עבודת האלול שגויה לחלוטין. אם כל השנה אנו מצווים: "עבדו את ה' בשמחה", ודאי נמצאים בכלל זה גם ימי אלול והימים הנוראים, אשר סגולתם לפתוח את הלב לעבודת ה' באהבה וברצון, וכפי שכתב המשנ"ב בתחילת הלכות ראש השנה: "כי באלו ארבעים יום התשובה מקובלת להיות לבו קרוב אל דודו בתשובה, ואז דודו קרוב לו לקבל תשובתו מאהבה".

* * *

³⁵ "יום הכיפורים דבר טוב למאוד, יום סליחה וכפרה, לא היו ימים טובים לישראל כיום הכיפורים. אין לנו דבר טוב ממנו" (אור ישראל מכתב ז').

נספח - משל המפעל

מעשה במפעל בדים גדול, אשר נקלע לקשיים כלכליים. הרווחים הלכו ופחתו, החובות לספקים תפחו; רואי החשבון של המפעל הודיעו לבעלים כי קרב היום בו הוא יאלץ להודיע על פשיטת רגל. בצר לו, פנה בעל המפעל ליועץ כלכלי מומחה, וזה השיאו עצה: עליך להכניס למערכת מישהו מבחוץ, אדם צעיר ונמרץ, אשר יביא איתו רעיונות חדשים והצעות ייעול. רק צעד כזה עשוי אולי להועיל ולהקים לתחיה את העסק.

עוד באותו שבוע התפרסמה בעיתונות מודעה קטנה, ובה פניה למועמדים מתאימים להציע את עצמם. אל בעל המפעל הגיעו כמה הצעות, ומתוכם הוא בחר באדם שנראה מתאים מכולם: ^{יוצר החכמה} רענן ונמרץ, בעל חשיבה מקורית, וחשוב מכל - בעל ניסיון בתחום: הוא היה עד לא מזמן מנהל בכיר במפעל בדים מתחרה.

^{יוצר החכמה}

ואכן, נראה היה שמדובר בבחירה מוצלחת; האיש נכנס לתפקידו כרוח סערה, מלא רצון להצליח במשימתו ולהעמיד את המפעל על הרגליים. ראשית חכמה הוא סייר במפעל לאורכו ולרחבו, למד את אגפיו השונים והכיר את שיטות הייצור לעומקם. הוא ניהל שיחות ממושכות עם העובדים, בחן את עבודתם בתשומת לב - ולאחר שבועיים הגיע אל המנהל עם מסקנה ראשונה ומפתיעה: יש להגביר את המוטיבציה של העובדים. ראה, אמר למנהל. אנשים אלו שוהים בתחום המפעל שמונה שעות ביום, ועובדים כמעט ללא הפסקה, בלי לראות את אור השמש. עיקר התפוקה של המפעל תלויה במרץ ובנכונות שלהם, עלינו לדאוג שהם ירגישו טוב!

המנהל סבר וקיבל. הוא הוציא מקופתו המתדלדלת של המפעל את הפרוטות האחרונות, ובנה לעובדים חדר קפה חדש ומשוכלל. אולמות הייצור נצבעו מחדש בצבעים נעימים לעין. חדר האוכל שופץ, בכניסה נשתלו עצים; ניכר היה בחוש כי רוח חדשה עוטפת את המפעל.

העצה השניה באה לאחר חודש נוסף: היועץ החדש בדק והשווה שוב ושוב את מספר הגלילים שמוציאות המכונות, והתברר שזה אינו תואם את מספר הגלילים המגיע לאריזה! הוא פנה בדחיפות אל המנהל, וטען כי יש לכך רק הסבר אפשרי אחד: גניבות. עובדים מעלימים סחורה, ואין איש שם על לב. מדוע אין פיקוח על המתרחש בשטחי המפעל? שאל. בעצתו לקח המנהל הלוואה, והשקיע אלפים רבים במערכת מצלמות אבטחה אשר תיעדה את כל המתרחש במפעל, וחברה ישירות אל משרדו.

העצה השלישית והאחרונה היתה להחליף את אחת ממכונות הייצור המיושנות, אשר דרשה ידיים עובדות רבות וזללה חשמל רב מידי.

שבוע לאחר שהגיעה המכונה החדשה, פשט המפעל את הרגל.

בעל המפעל לא ידע את נפשו. הוא הסתובב בחדרו כארי בסוגר, ושאל את עצמו שוב ושוב מדוע השיקום לא הצליח. היכן היתה הטעות?! את השאלה הזו הוא הפנה גם אל היועץ הכלכלי שהמליץ לו על המהלך, וזה ברר אצלו מה היו צעדיו של המנהל החדש מאז נכנס לתפקיד. בעל המפעל מנה: צבענו מחדש, בנינו חדר קפה. שתלנו עצים, שמנו מצלמות...

היועץ היה בהלם. "אמור לי", שאל את בעל המפעל, "מה מייצרים שם אצלך?" - "בדים", ענה לו. - "נו, והוא לא התעניין בבדים שייצרתם? בטיב, בחומרים, באיכות הייצור? הוא לא חיפש ספקים זולים יותר לחומרי הגלם? הוא לא ניסה לבדוק לאיזה סוג בדים יש היום ביקוש בשוק? הוא לא חיפש דרכים נוספות לשווק את הסחורה?" התשובה

היתה שלילית - האיש לא עשה דבר מכל אלה. ולפתע עלה במוחו של הבעלים השבור חשד נורא. הוא התקשר לכאן ולשם, ערך מספר בירורים, וכמעט שהתעלף כשהיכתה בו האמת האכזרית:

המנהל החדש שהסתובב אצלו במפעל כבתוך שלו, האיש שהיה אמור להציל אותו מקריסה, שהבטיח להעלותו על דרך המלך - היה למעשה שליח של המפעל המתחרה! הוא הגיע במטרה למוטט את העסק מבפנים, ולגרום לו לפשיטת רגל. לכן הוא דאג כל כך לנוחות העובדים, וזה היה פשר דאגתו המשוונה לצבע הקירות. הכל נעשה על מנת להסיח את דעת הבעלים מהבעיות האמיתיות, ולגרום לו להתעסק בזוטות: חדר קפה, מצלמות, עציצים...

עד כאן המשל. הנמשל הוא אנחנו, בבואנו לתקן את דרכינו בחודש אלול. הן רוב ככל האנשים מנסים להשתפר בתקופה זו, רוצים להתחזק ומוכנים להתאמץ לשם כך. מה עושה היצר? הוא בא אל האדם כידידו הטוב, יועץ סתריו, ומצביע בפניו על תחומים שונים שבהם הוא נכשל. כאן לשון הרע, ושם הרהורי עבירה, ומה עם כונה בתפילה, ועם דקדוק הלכה... הכל אמת ויציב, אבל שוה לו ליצר לנתב את הכוחות והשאיפות של האדם אל כל אלו, ובלבד שישכח את העיקר, את המטרה לשמה הוא יושב כל ימיו בישיבה או בכולל: תורה!

מפעל חיינו, העסק המרכזי שלנו, הוא "לעסוק בדברי תורה". זו תכלית שאיפתנו - להצליח בלימוד התורה. היצר הרע מוכן לוותר לנו כמעט על הכל, ובלבד שלא נערוך בדיקה מעמיקה מדי בנוגע לתורה שאנו לומדים. גם אם אדם עושה תשובה על עון ביטול תורה, אין די בכך כלל ועיקר: האם הוא "מייצר" את תורתו כראוי? האם הוא לומד בדרך הנכונה? האם הוא נהנה מלימודו?³⁶ כמה הוא זוכר, כמה הוא חוזר, כמה הוא מבין - אלו הן שאלות כבדות משקל, אשר על האדם לתת עליהם את דעתו בכובד ראש! וכאשר תשומת הלב המרכזית תהיה

³⁶ ראה מאמר "טעם בלימוד", העוסק בענין ההנאה מתלמוד תורה והדרכים לקנותה.

נתונה לנושא זה, ממילא יעלה האדם ויתקדם גם בשאר חלקי עבודת ה',
וכמאמר חז"ל (קידושין ל:): "כך הקדוש ברוך הוא אמר להם לישראל:
בני, בראתי יצר הרע - בראתי לו תורה תבלין".

* * *